سێ خولگەی ڕەخنەیی
لە ئەدەبی کوردی

دەزگای چاپ و بڵاوکردنەوەی

زنجیرەی ڕۆشنبیری

*

خاوەنی ئیمتیاز: شەوکەت شێخ یەزدین

سەرنووسەر: بەدران ئەحمەد حەبیب

* * *

ناوونیشان: دەزگای چاپ و بڵاوکردنەوەی ئاراس، گەڕەکی خانزاد، هەولێر

س. پ. ژمارە: ١

www.araspublisher.com

سێ خولگەی ڕەخنەیی
لە ئەدەبی کوردی

دکتۆر لەتیف محەمەد حەسەن

پڕۆفیسۆری یاریدەدەر

کۆلێژی ئاداب – زانکۆی سەلاحەددین – هەولێر

پێشکەشەبە:

تۆ کە یەکەم کەس بووی جریوەی ئەستێرەی ئاسمانی خۆشەویستیت پێ بەخشیم...

ئێستا ئەو دیو پەردەی ئەم جیهانە جێگەتە

ئەی دایە گەورەم (حەلاوە خان)

لطیف (لەتە)

ناوی کتێب: سێ خولگەی ڕەخنەیی لە ئەدەبی کوردی
نووسینی: دکتۆر لەتیف محەمەد حەسەن
بڵاوکراوەی ئاراس– ژمارە: ١٥٠
دەرهێنانی هونەری: بەدران ئەحمەد حەبیب
بەرگ: شکار عەفان نەقشبەندی
نووسینی سەر بەرگ: خۆشنووس محەمەد زادە
پیت لێدان: تریسکە ئەحمەد
هەڵەگری: شێرزاد فەقێ ئیسماعیل
هەڵەگریی سەر کۆمپیوتەر: عەزیز عەبدولخالق – دلاوەر صادق
سەرپەرشتیی کاری چاپخانە: ئاوڕەحمان مەحموود
چاپی یەکەم – چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، هەولێر– ٢٠٠٢
لە کتێبخانەی بەڕێوەبەرایەتیی گشتیی ڕۆشنبیری و هونەر لە هەولێر ژمارە (٣١٨)ی ساڵی ٢٠٠٢ی دراوەتێ

بەناوی خوای بەخشندە و میهرەبان

پێشەکی

ئەوەی ئەم سێ لێکۆڵینەوەیە لە دوو توێی ئەم کتێبەدا کۆ ئەکاتەوە شیکردنەوەیەکی رەخنەیی پراکتیکییە بۆ دەقە ئەدەبییەکان، پێویستە لەم پێشەکییەدا بوترێت، لەبەر ئەوەی هەریەک لەم سێ لێکۆڵینەوەیە پێشەکی تایبەتی خۆی هەیە، سەرلەنوێ نووسینی پێشەکییەکی دی دوورودرێژ دەربارەی کرۆکیان لەوانەیە کارێکی زیادە بێت.

لێرەدا بەکورتی ئەوەی رەچاو دەکرێت هەرچەندە ئەم سێ خولگە رەخنەییە شیکردنەوەیەکی جوانکاری دەقە هونەرییەکانی گرتۆتە خۆی، بەڵام لە نێو هێڵکاری شیکردنەوەدا سێبەری چەند بیروبۆچوون و هەڵوێست و فەلسەفەیەک خۆیان حەشار داوە کە سوودمەندن بۆ بیر و هۆش و رۆشنبیری تاکە کەس و کۆمەڵ... لەو باوەڕەدام هەناسەی نەرمونیان و لەسەرخۆی ئەم چەند دەقە هونەرییە و سێبەری جوانکاری شیکردنەوە رەخنەییەکان هەناسە و ئاواتی هەموو مرۆیەکی خێرخواز و نیشتمانپەروەرە و، ئاهێک بەئێشوئازاری مرۆیی و نەتەوایەتیماندا دێنێتەوە، سۆز و هەست و بیری جوان و ناسکی دەقەکان دەبێتە هۆی ئارامی گیان و دەروون، بێجگە لەو نرخ و بەها هونەرییانەی شیکردنەوەکان دەیانخەنە ڕوو، بەپێی ڕێبازێکی رەخنەیی هاوچەرخانە کە هیوادارم کەلێنێک لە رەخنەی کوردی ئەمڕۆمان پڕ بکاتەوە.

خولگەی یەکەم:

دیالێکتیکی (وردیلەیی و قەبەیی) لە هۆنراوەی (جوانی بێ ناو)ی گۆراندا

دەروازە:

زەمینەی ئەم لێکۆڵینەوەیە پێکهاتووە لە یەکێک لەو دووانانەی بایەخێکی دیار و تایبەتییان هەیە لە هزر و ژیانی مرۆڤدا، لە نێوان دوو جەمسەری ئەم دیالێکتیکەدا (وردیلە/ قەبە) هەڵوێستی مرۆڤ بەرامبەر زۆر لە دیاردە و ڕووداوەکانی ژیان لە ڕووی بیر و سۆز و دەروون و کۆمەڵایەتییەوە گەڵاڵە دەبێت، مرۆڤ هەر لە منداڵییەوە شتە قەبە و وردەکان سەرنجی ڕادەکێشن و دەبنە هۆی دروستبوونی دید و هەڵوێستی جیا جیا بەرامبەریان لە نێوان (قین/ خۆشەویستی)، و (سڵەمینەوە/ هۆگربوونیان)دا، لای هەر کەسێک یان کۆمەڵێک چەند شتێکی ورد و قەبە خۆشەویست و پیرۆز دەبن و چەند شتێکی ورد و قەبەی دی بەپێچەوانەوە.

هەرچەندە پانتایی ئەم لێکۆڵینەوەیە مەیدانی دیدی جوانییە بەڵام لە ڕاستیدا ئەم دیدە - ئەگەر دیدی تاکە کەسیش بێت - پەیوەندە بەجۆری پەروەردە بوونی مرۆڤ و هەڵوێستی کۆمەڵەوە، ئەوەی گرنگە لەم بازنەیەدا زیاتر سۆز و بیری مرۆڤ - بەتایبەتی کۆمەڵە ناشارستانییەکاندا - بەرەو بایەخدان بەشتە قەبەکان دەچێت، جا هۆی ئەم دیاردەیە بگەڕێتەوە بۆ ئەو هێزە گەورەیەی کە زۆر جار شتە قەبەکان هەیانە، یان بۆ پەروەردەی کۆمەڵایەتی، کە منداڵ و نەوەکانی کۆمەڵ لەسەر هەڵوێستێک ڕادەهێنرێن شتە گچکەکان زۆر جار فەرامۆش بکەن، هەر ئەم هەڵوێستەیە بووە بەهۆی دروستکردنی چەند هەڵەیەک لە دەروون و ژیانی کەسایەتی و کۆمەڵایەتیدا، زۆر جار بەهرەداران لە بوارە جیا جیاکاندا فەرامۆش کراون، یان بەلایەنی کەمەوە ئاوڕی تەواویان لێ نەدراوەتەوە، تەنیا لەبەر ئەوەی بەقەبارە گەورە نەبوون، هەر لەبەر ئەمەیە لە پەندی پێشینانی هەر نەتەوەیەکدا، کە زادەی ئەزموونی ژیانی کۆمەڵایەتییە، چەند پەندێک دەبیسترێن کە سکاڵا لەم هەڵە کۆمەڵایەتییە دەکەن، وەک (زلی بێ حونەر) و (لیرەش بچووکە) و (هەر دەوەنە و دەبێت بەدار) و لای عەرەبیش (طول طول النخلة، عقل عقل الصخلة)...

لاپەڕەکانی مێژوو هەڵەی ئەم دیدە زیاتر ئەسەلمێنن کە توانا و بەهرە بەتەنیا بۆ کەسانی قەبە و مەزن تەرخان نەکراون، بەڵکو چەندەها کەسانی وردیلەی بەقەبارە بچووک بەهرەدار و بەتوانا بوون و لە ژێریدا مەزن بوون، بۆ نموونە، ئیمامی عەلی (خ.ڕ) و غاندی و ئێنیشتاین و زۆرەهای تر...، ڕۆڵی خۆیان هەبووە لە ڕووداوی ژیانی کۆمەڵایەتیدا و تا ڕادەیەکی زۆر لە گۆڕینی ڕەوڕەوەی مێژووشدا.

هەروەها گرنگی ئەم دیالێکتیکە لە چالاکی مرۆڤدا بەتایبەتی لە بواری هونەریدا زۆر دێرینە، بنیاتی زۆربەی ئەفسانە و حیکایەت و داستانەکان پەنایان بردۆتە بەر هەڵقولانی هێزێکی مەزن لە تاکە کەسێکدا یان بەشێوەیەکی نامەعقول بوونەوەرێکی هەرە مەزن لە گەڵمتک (قمقم)ێک دێتەدەر، یان بەپێچەوانەوە دەچێتە ناو قەبارەیەکی زۆر بچووکەوە، بەپێی چالاکی ئەندێشە و تەکنیکی فەنتازی(١).

لە بواری زانستیدا هەوڵ و تەقەلاکان لە بازنەی ئەم دیاردەیەدا دەخولێنەوە بۆ بینینی شتە هەرە وردەکان و دەرخستنی بایەخیان، یان بۆ بەدەستهێنانی هێزێکی مەزن لە بوونێکی گچکەدا، لەم مەیدانەدا تەقینەوە ئەتۆمییەکان بنیات نراون لەسەر ئەو بەڵگە زانستییەی کە قەبارەیەکی گچکەی تەن. دەشێ ببێت بەقەبارەیەکی گەلێ مەزنی وزە(٢) هەر لەم بازنەیەدا جێی خۆیەتی بوترێت بەتەنیا شتە گەورەکان کاریگەر نین لەسەر ژیانی مرۆڤ، بەڵکو بوونەوەرە هەرە گچکەکانیش وەک بەکتریا و ڤایرۆس و بچووکتریش کاریگەری تەواویان هەیە چ سوود بێت یا زیان.

ئەمە دەربارەی بنەمای دیالێکتیکی (وردیلەیی/ قەبەیی) کە نیوەی پێکهاتەی ناونیشانی لێکۆڵینەوەکەیە، و دەربارەی نیوەی دووهەمی کە دیدی گۆران و هۆنراوەکەیە لە چوارچێوەی دیالێکتیکی دیاریکراودا، لەم بوارەدا، بەر لە هەموو شت لە ڕووی هونەرییەوە، وەک ئاشکرایە دوو جۆر شێواز بەگشتی لە هونەردا دەردەکەون شێوازێکی سادە و ساکار، و شێوازێکی تەمومژاوی(٣)، لێرەدا دەقا و دەق شێوازی هونەری گۆران بەگشتی، کە شێوازێکی سادە و ساکارە لە جۆری ئاسانی نائاسان (السهل الممتنع)ە، و بەتایبەتی شێوازی سادەی ئەم هۆنراوەیە، لەگەڵ دیدی گۆران لە بواری ئەم دیالێکتیکەدا دەگونجێ، لەبەر ئەوەی شێوازی تەمومژاوی پەنا دەباتە بەر پێکهاتە مەزنەکان بۆ بنیاتی دەقە هونەرییەکان لە ئاستی دەنگ و وشە و زاراوە و دەستەواژە و ڕستە و واتادا، ئەم ئاستانە پێکهاتەی خۆیان لە زاراوەکانی سیحر و ئەفسانە و سرووت (طقوس) و بیری ئایینی و فەلسەفی و دیاردە و ڕووداوە مەزن و پیرۆزەکان لە هزری کۆمەڵدا وەردەگرن چونکە (سیمای مەزنی - کە گەورەیی

ڕاستەقینەیە لە شیعردا – بەشێوەیەکی ئاسایی شان بەشانی تەمومژاوی ئەو بیرەی مەبەست بووە وێنەی بکێشرێت هاتووە و هەر لەبەر ئەم مەبەستەش دەستەواژەی (بیرێکی ڕوون) هاوشانی بیرێکی گچکە (وردیلە) بووە)[٤]، گۆران لێرەدا بەم شێوازە بێ گرێ و ساکارە دەیەوێت لە گێژاوی شتە مەزن و ترسناکەکان دوور بکەوێتەوە، و بەرەو ئیحای مەبەستی هۆنراوەکە کە جوانییە بەئاسانی بکشێت.

هەرچەندە هەر یەکێک لەم دوو شێوازە گرنگی خۆیان هەیە لە شوێنی خۆیاندا بەپێی پێویستی بابەت و تەکنیکی گونجاوی دەقەکان، و ناتوانرێت لە بایەخی هیچیان کەم بکرێتەوە، بەڵام گرنگی ئەم شێوازە ساکارە لای گۆران لەوەدایە، تان و پۆی هۆنراوەکان تاڵ بەتاڵ چەند ئاست و ڕست (النسق)ێک بەیەکەوە تاڵ بەند دەکەن لە چنینی وێنە شیعرییەکاندا، ڕەنگ و دەنگ و جوولە و وەستان و کات و شوێن و گەورە و گچکە و کەم و زۆر و دوور و نزیک و خود و بابەت (الذات والموضوع) یەکتر لە ئامێز دەگرن و ئاوێتەی یەکتر دەبن لە یەک وێنە یان تابلۆی چڕوپڕی بیر و سۆز هاژێنەردا:

بۆ مەبەستی دیاریکراوی ئەم دیالێکتیکە، و تەواوی تەوەرەکانی ئەم لێکۆڵینەوەیە – بەپێی بۆچوونێکی ڕەخنەیی – کۆپلەی:

کانییەکی ڕوونی بەر تریفەی مانگەشەو
لە بنیا بلەرزێ مرواریی زیخ و چەو
جوانترە لە لای من لە دەریای بێ سنوور
شەپۆلی باتە بەر تیشکی ڕۆژ شڵپو هوور[٥]

لە دەقی هۆنراوەکەدا دەبێتە بیلبیلە (بۆرة)ی سەرجەم هۆنراوەکە، خۆ ئەگەر وشە و وێنەکانی ئەم کۆپلەیە بێنینە گۆ واتاکانیان چەند دووانەیەک وێنە ئەکێشن کە سەراپا ئەم دووانانە لە نێوان شتە وردەکان و قەبەکاندا کۆ دەبنەوە کە دەچنە بازنەی سەرەکی ناونیشانی ئەم لێکۆڵینەوەیەوە (وردیلەیی/ قەبەیی) و دەبنە پێکهێنەری تەوەرەکانی کە بریتین لە:

تەوەرەی یەکەم: ڕستی ڕەنگ (کاڵ/ تۆخ): لە (... ڕوونی بەر تریفەی مانگەشەو، تیشکی ڕۆژ) هەڵدەگۆزرێت.

تەوەرەی دووهەم: ڕستی دەنگ (نزم/ بەرز): کە (بلەرزێ و شڵپ و هوور) پێکی دەهێنن.

تەوەرەی سێهەم: ڕستی چەندێتی (کەم/ زۆر) بەشێوەیەکی ناڕاستەوخۆ

(کانییەکی) کە تاکە و کەمە بەرامبەر (دەریای بێ سنوور) کە زۆر و فراوانە، دەری دەخات.

تەوەرەی چوارەم: ڕستی ڕواڵەت و پایە (ساکار/ ڕازاوە و پایەدار) کە دیسانەوە شاراوەیە لە ساکاری کانیدا بەرامبەر توانا و دەسەڵاتی دەریا هەروەها لە شوێنی نزمی زیخ و چەوی ژێر کانییەکەدا بەرامبەر هەڵچوون و بەرز بوونەوەی شەپۆلی سەر دەریا.

تەوەرەی پێنجەم: ڕستی کات و جوولە:

أ- ڕستی کات (کورت/ درێژ) کاتی هەڵقوڵانی هۆنراوەکە پابەندە لە نێوان دوو کاتدا کاتی وەستانی گۆران لەسەر دەریا (ئێستای هۆنراوەکە) و کاتی تەمەنی زووی گۆران کە پابەندی کانییە.

ب- ڕستی جوولە: (هێواش/ توند): (بلەرزێ) بەرامبەر (شڵپ و هوور) گەڵاڵەی دەکات.

تەوەرەی شەشەم: ڕستی قەبارە (وردیلە/ قەبە): (کانی) بەرامبەر (دەریا) پێکی دەهێنێت.

***

تەوەرەی یەکەم: ڕستی ڕەنگ (کاڵ/ تۆخ):

دوای ناونیشانی هۆنراوەکە بەبیستنی یەکەم وشەی هۆنراوەکە (قژ) ڕستی ڕەنگ پێکدێت لەگەڵ ئەو چەپکە واتایەی قژ دەیگرێتە خۆی وەک، نەرمی/ زبری، کورت/ درێژ، لول/ خاو، هزری مرۆڤ بەر لەمانە زیاتر بەبیستنی ناوی (قژ) بۆ ڕەنگ دەچێت، ڕەش یان سپی، قاوەیی یان زەرد و کاڵ، لێرەدا بەر لەوەی هزری مرۆڤ پەرش و بڵاو بێت لە نێوان ئەم واتایانەدا یان خۆی بۆ خۆی ڕەنگێک لە خەیاڵی خۆیدا بۆ قژی ئەم جوانە بێ ناوە دابنێت – بەتایبەتی ڕەنگی ڕەشی قژ کە زیاتر زاڵ و باوە لە چاو ڕەنگەکانی تریدا و بووە بەبۆماوە و داب و نەریتێکی دیدی جوانی کۆمەڵایەتی و لە شیعری زۆربەی شاعیرانیشدا ڕەنگی داوەتەوە، تەنانەت لای گۆرانیش[٦] – لێرەدا خێرا وشەی (کاڵ) ڕەنگەکەی دیاری دەکات:

قژ کاڵی......

ئەم ڕەنگە کاڵە دەبێتە هەوێنێک و زۆربەی ئەو ڕەنگانەی لە وێنەکانی دوای ئەم وێنەیەدا دێن ئەم ڕەنگە (کاڵ)ە دەنوێنن لە بازنەی ڕەنگی تۆخ و زەق دێنە دەر:

قژکاڵی، لێو **ئاڵی**، پڕشنگی نیگا **کاڵ**

ئەی کچە جوانەکەی سەر گۆنا **نەختێک ئاڵ**

هەرچەندە ڕەنگی (ئاڵ) مام ناوەندییە، بەڵام لەچاو سووردا یان جگەریدا کاڵە ~ بێجگە لەوەی ڕەنگی لێو لە واقیعدا هەر ئەم ڕەنگەیە و وەک قژ ڕەنگی کەی نییە دوای ڕەنگی ئاڵی لێوەکانی ئەم جوانە کە مەیلەو کاڵە، پڕشنگی نیگاش کاڵە، واتە سەرچاوەی ئەم پڕشنگەش کە چاوە کاڵە، گۆناش هەر بەم ڕەنگە کاڵە جوانی خۆی ئەنوێنێ بەڵکو زیاتریش کاڵ دەبێتەوە: سەر گۆنا نەختێک ئاڵ.

ئاشکرایە ڕەنگ دیاردەیەکە پەیوەستی ڕووناکییە و لە یەکتر جیا نابنەوە[٧] لەم ڕووەوە وێنەی (پڕشنگی نیگا کاڵ) هەردوو دیاردەکە ڕووناکی و ڕەنگ (پڕشنگ/ نیگا کاڵ) بەیەکەوە گرێ دەدا و دەریان دەخات، ئەم لایەنە زیاتر لە کۆپلەی بیلبیلەدا (کانییەکی ڕوونی بەر...)دا دەبینرێ، دیدی جوانی لای گۆران - وەک وترا - بەرەو جوانی ڕەنگە کاڵ و ڕوونەکان ئەڕوات، دەیەوێت ڕەنگ هێمن بێت، نەک تۆخ و زەق، ئەگەرچی ڕەنگی تیشکی ڕۆژی بەسوودیش بێت، لەم وێنەیەدا لە تیشکی ڕۆژی توند و تیژ بێزارە و بەرەو ڕووی خەرمانەی (تریفەی مانگەشەو) مل ئەنێت کە تیشکێکی هێمن ئەبەخشێت - نە تۆخی شەوی نوتەک و نە توند و تیژی تیشکی ڕۆژ - هەر لەبەر ئەمەیە (کانییەکی ڕوونی بەر تریفەی مانگەشەو) جوانترە لە شەپۆلی دەریای بێ سنووری بەر تیشکی ڕۆژ.

وێنەی (ئەستێرەی بەربەیان)یش بەتیشکێکی کزی هێمنەوە دەچێتە پاڵ جوانی ئەم وێنەیە:

لە هەموو ئاسمانا **ئەستێرەی بەربەیان**

ئەخاتە دڵی من هەستێکی سپی و جوان

هەروەها ئەو گوڵانەی جێگەیان سەر چڵە و زەق و بینراون لەبەر تیشکی ڕۆژدا:

با ڕەنگیان پەرداخت بێ و جێگەیان سەر چڵ بێ

بەواتەی خەڵکی تر با ناویان شاگوڵ بێ

گیانی گۆران ناهەژێنن وەک گوڵە وەنەوشەیەکی بەر سێبەرێک کە تەنیا ڕووناکییەکی ناڕاستەوخۆی هێمن لێی دەدات، و بەدوورە لە ڕۆشنایی و خۆدەرخستن، و شاراوەی ژێر سێبەری تووترکە:

گیانی من بۆ تەڵێ وەنەوشە پەرۆشە

کە لە **ژێر سێبەری** تووتڕکا خامۆشە

تەوەرەی دووەم: ڕستی دەنگ (نزم/ بەرز):

دەنگ بەستە و ئاوازە و پێوەرێکە بۆ جوانی ئافرەت و ئاستی ڕۆشنبیری و ڕەوشتی کۆمەڵایەتی... دەنگی ئەم جوانە بێ ناوە لێرەدا دەنگێکی ئارام و مەنگە، لێوەکانی بەئاستەم ئەبزوێن و بەچپە دەدوێن دوور لە شاتە شات و بانگ و هەڵا:

ئەی کچە **مەنگەکەی** بە**دەنگی چپە دوو**

گەندەمووی دەموچاو مەچەک هەڵنەگرتوو

جوانی چنینی ئەم وێنە دەنگییە هەردوو ئاستی واتا و مۆسیقا دەگرێتەوە، هەر سێ دەستەواژەی (مەنگەکەی، بەدەنگی چپە دوو، گەندەموو) لە ڕووی واتا و مۆسیقاوە گونجاون و هارمۆنییەکی ساز پێکدێنن بۆ دەرخستنی ڕووی جوانی (وردیلەیی) ئەم کیژە، بێجگە لە جوانی چنینی ئەم دوو ئاستە لە ڕووی کێش و مۆسیقاوە سەروای دێرەکە (ـوو) دیسانەوە دەڕژێتە ئاراستەی ئەم هارمۆنییەتەوە، لە نیوەی دووهەمدا چوار یان سێ [لەبەر ئەوەی دەنگی واو لە وشەی (چاو)دا نمچە بزوێنە (semi - vowel) بزوێنی تەواو نییە وەک سێ دەنگەکەی دی، بەڵام لە ڕووی کەشی نووسینەوە[٨] لەگەڵ سێ دەنگەکەی تریدا یەک دەگرێتەوە] جومگەی مۆسیقای گونجاو (~ **موو**، - **دەم و چاو**، ~ **گرتوو**) پێکدەهێنێت...

لەسەرو ئەم جوانکارییانەوە بۆ زیاتر دەرخستنی جوانیی (وردیلەیی) ئەم دەنگی سەروایە (~ دوو) لە دوو ڕووەوە هێڵکاری جوانی وێنەکە ئەنەخشێنێت لە ڕووی واتاوە خۆی لە خۆیدا مانای دەنگ (دووان) دەبەخشێت، و لە ڕووی مۆسیقاوە بنیاتی دەنگی (~ وو)ی سەروا و جومگەکان دەنگێکی ناسک و نەرمن، چونکە (وو) لە دەنگە بزوێنەکانە، کە دەناسرێن بەوەی بایی (هوائی)ن[٩]، کاتی وتن لە ناو قوڕگ و دەمدا هیچ ئەندامێک ڕێیان لێ ناگرێت لەبەر ئەمە ئەم دەنگانە بەردەوام و مۆسیقی و نەرم و ناسکن[١٠] ئەم لایەنەش گونجاوە لەگەڵ (مەنگ، و چپە، و **گەندە** موو)دا و جوانی و ناسکی وردیلەیی دەنگ و وێنەکە چڕ دەکاتەوە، ئەم وێنە دەنگییەش وردیلە و هێمن و ئارامە و لەسەر یەک ڕست لەگەڵ قژی کاڵ و چاوی کاڵی ئەو جوانە یەک دەگرێتەوە، هێمای بارێکی دەروونی ئارام ئەنوێنن لەگەڵ نازێکی سادەی بێ مەکری گونجاو لەگەڵ ساکاری بێ ئارایشتی ئەو جوانە، لە ڕواڵەت و جلوبەرگیدا:

گەندە مووی دەم و چاو، مەچەک هەڵنەگرتوو

....

ئەی بەرگی ساکارت دڵگیر تر لە هی بووک

هاوتا لەگەڵ ئەم چپەیە لە هەزار و یەک نەغمە و ئاوازدا پلەی دەنگی کامیان نزمترە ئەویان لە دیدی گۆراندا شیرینترە:

لە تەختێک هەڵدەستێ هەزار و یەک نەغمە
ئەوەیان شیرینترە دێتە گوێم **زۆر نزمە**

ئەم وێنەیەش جەخت لەسەر ئارامی و ناسکی (وردیلەیی) دەنگ دەکات لەسەر ڕستی دەنگ تێکەڵ بەکۆپلەی (کانییەکی ڕوونی بەر تریفەی مانگەشەو...) دەبێت، کە دوو دەنگی نزم و بەرز بەراورد دەکات، جووڵەی ئاوی کانییەکە کە دەنگێکی نزمە – ئەگەر خوڕەش بێت – لە چاو شڵپ و هووڕی شەپۆلی دەریای بێ سنووردا:

کانییەکی ڕوونی بەر تریفەی مانگەشەو
لە بنیا بلەرزێ مرواریی زیخ و چەو
جوانترە لە لای من لە دەریای بێ سنوور
شەپۆلی باتە بەر تیشکی ڕۆژ شڵپ و هووڕ

تەوەرەی سێیەم: ڕستی چەندێتی (کەم/ زۆر):

ئەم دیالێکتیکە هەر لە سەرەتاوە لە ناونیشانی هۆنراوەکەدا خۆی حەشار داوە (جوانی بێ ناو) واتە تەنیا جوانێکە، و زیاتر ئەم تاکییە تۆخ دەبێتەوە بەوشەی (بێ ناو) کە ئەو تاکە جوانە بێ ناو و نەناسراوە، ئەم نەناسینە لە بازنەی کۆمەڵایەتیدا زیاتر ئەو جوانە بچووک دەکاتەوە، هەروەها ئەم لایەنە تاکە ئاشکرایە لە سەرجەم ئەو بانگ کردن (نداء)انەدا کە دەستپێکەری دێرە شیعرەکانن:

قژ کاڵی...
ئەی کچە جوانەکەی...
ئەی ئەندام وردیلەی...
ئەی بەرگی ساکارت...

هەتا ئەم تاکییە (کەمییە) دەچێتە وێنەیەکی بەراوردەوە لەگەڵ پۆلی جوانان (زۆر)دا لە کۆپلەی:

ئەی کچە کاڵەکە جوانی تر با زۆر بن
لە باخچەی بەهارا گوڵباخی بەر خۆر بن
با ڕەنگیان پەرداخت بێ و جێگەیان سەرچڵ بێ
بەواتەی خەڵکی تر با ناویان شاگوڵ بێ

گیانی من بۆ **تەڵێ** وەنەوشە پەرۆشە
کە لەژێر سێبەری تووترکا خامۆشە

زۆری جوانان سەرنج ڕاکێش نییە، تەنیا جوانی جوانی ئەو چڵە وەنەوشە بێ ناوەیە کە لە ژێر سێبەردا فەرامۆش کراوە و لەوانەیە کەس نەیبینێ و بایەخی پێ نەدات... شان بەشانی ئەم چڵە وەنەوشەیە، تاکە ئەستێرەیەکی بەربەیان کە کز کز ئەسووتێ، لە ناو هەموو ئاسمانی پڕ ئەستێرەی درەوشاوەدا، جووڵێنەری هەست و بەخشەری سۆز و یادێکی سپی و جوانە بەدڵی گۆران:

لە هەموو ئاسمانا ئەستێرەی بەربەیان
ئەخاتە دڵی من هەستێکی سپی و جوان

دوا بەدوای تاکە ئەستێرەی لاوازی بەربەیان تاکە دەنگێکی نزم و هێواش لە ناو هەزار و یەک دەنگدا لە هەموویان بەئاوازترە:

(لە تەختێک هەڵدەستێ هەزار و یەک نەغمە
ئەوەیان شیرینترە دێتە گوێم زۆر نزمە)

بێجگە لە جوانی وێنەی ئەو تاکە کانییە کە ئاوێکی کەمی هەیە لە چاو زۆری ئاوی دەریای بێ سنووری بێ بندا.

تەوەرەی چوارەم: ڕستی ڕواڵەت و پایە (ساکار/ ڕازاوە و پایەدار):

ئەم دوانەیە زیاتر هەڵقولاوی بارودۆخی کۆمەڵایەتی و ئابوورییە، و بۆتە هۆی پێکهێنانی چەند چینێکی جیا جیا لە کۆمەڵدا یان بەرز و نزمی لە نێوان ئەندامانی کۆمەڵدا، چەند پێوەری جیا جیا دروست بووە لە دیدی کۆمەڵدا بۆ هەڵسەنگاندنی تاکە کەس و توێژەکانی کۆمەڵ یان نەتەوە جیاوازەکان، بەپێی بۆچوونێکی ڕەگەزایەتی، یان بەپێی لاوازی و بەهێزی، و بێ دەسەڵاتی و دەسەڵاتداری، دەوڵەمەندی و هەژاری... هتد... بێگومان ئەم پێوەرانە هەرچەندە زادەی بیری ناشارستانین، بەڵام هەتا ئێستا کاریگەریان کەم تا زۆر هەیە لە لای ئەندام و توێژەکانی کۆمەڵ ئەگەر لە نەست (لا شعور)یشان دابێت، لە هەڵسوکەوتیاندا دەردەکەوێت و پیادە دەکرێت لە زۆر ڕووی کۆمەڵایەتییەوە.

لێرەدا دیدی گۆران دەیەوێت هەوساری ئەم بۆچوون و پێوەرە کە وەک یاسایەکی کۆمەڵایەتی لێ هاتووە بپچڕێت و دید و بۆچوونێکی تایبەت بەخوودی خۆی بێنێتە کایەوە، ئەو وشە و دەستەواژانەی واتای (خود) دەبەخشن لە دەقەکەدا (من ڕێبوارم،

ئەڕوانم، گیانم، برینم، گیانی من، دڵی من، گویم، لە لای من، دەربەست نیم، ڕێبوارم، ڕەوتەنیم، شپرزە و دەربەستی ئێجگار چیم، لە یادم، ئاخ) ڕۆشنکەرەوەی ئەم دیدەی خودی گۆرانن بۆ جوانی کە لە دیدی کۆمەڵ (بەواتای خەڵکی تر) دەترازێ.

سەرەتا شێوەی ساکاری بێ ئارایش و ڕازاوەی ئەم جوانە بێ ناوە، خۆیی و جل و بەرگی پەسندترە لەم دیدەدا لەو کیژانەی هەر ڕۆژە بەجۆرێ ئارایشی خۆیان دەکەن و بەرگی ڕازاوەی جۆراوجۆر لەبەر دەکەن با بەرگی نایابی بووکیش بێت:

گەندەمووی دەم و چاو، مەچەک هەڵنەگرتوو

....

ئەی ئەندام وردیلەی نەرمۆڵەی ئێسک سووک

ئەی بەرگی ساکارت دڵگیرتر لە هی بووک

بەجەختکردنی وێنە شیعرییەکان لەسەر دەربڕینی بێزار بوون لە ڕواڵەتی ڕازاوەی دەستکرد دەردەکەوێت ئەو جوانییەی پەسندە لە دیدی گۆراندا جوانییەکی ساکاری خۆڕسک و جوانی ناخ و دەروونە، هەر لەبەر ئەمەیە هەرچەندە ئەو جوانانە لە دیدی کۆمەڵدا پایەدار بن (گوڵباخی بەر خۆر و جێگەیان سەرچڵ بێ و ناویان شاگوڵ بێ):

ئەی کچە کاڵەکە جوانی تر با زۆر بن

لە باخچەی بەهارا گوڵباخی بەر خۆر بن

با ڕەنگیان پەرداخت بێ و جێگەیان سەرچڵ بێ

بەواتەی خەڵکی تر با ناویان شاگوڵ بێ

بەڵام دیدی گۆران لەسەر ئەم ڕواڵەت و ڕووکەشە قەتیس نامێنێ و ئەکشێ بەرەو ناخ و قوڵایی گیان، و جوانی ئارام و بێ دەنگ و بێ پلە و پایە و ڕواڵەتی دەوێت و ئەو گیانە پەرۆشە بۆ قوڵایی جوانی:

گیانی من بۆ تەڵێ وەنەوشە پەرۆشە

کە لە ژێر سێبەری تووترکا خامۆشە

ئەم وێنە بەراوردە لە نێوان جوانان و ئەو تاکە جوانە لە پانتایی دووانەی (ساکاری/ پایەداری)دا دووانەیەکی تر (سەر «بەرز» / ژێر «نزم») پێکدەهێنێت، جوانەکان شوێنیان دیار و بەرزە، گوڵباخی بەر خۆرن و جێگەیان سەرچڵ و ناویان شاگوڵی بەر خۆرە، بەرامبەر جێگەی نزمی ئەم تاکە جوانە کە لە ژێر سێبەردایە، بێجگە لە دیالێکتیکی (ڕۆشنایی/ سێبەر) کە لەوە و پێش باس کراوە، کە تێکەڵ بەم

دیالێکتیکە (نزم/ بەرز)، و دیالێکتیکی (سادە/ ناودار) دەبێتەوە.

پێویستە ئەوەش بوترێت، وێنەی (... لە ژێر سێبەری تووترکا خامۆشە) واتا بەخشە و ئاماژە بۆ بارودۆخێکی کۆمەڵایەتی نالەبار دەکات کە بۆتە هۆی ئەم فەرامۆشکردن و دەرنەکەوتنی ئەو چڵە وەنەوشە جوانە، دەشێ ئەو جوانە پابەندی هەندێ داب و نەریتی کۆمەڵایەتی بێت، یان نێوانی شاعیر و ئەو جوانە بەدرک تەنرابێت، لێرەدا وشەی (تووترک) وەستایانە وێنەکەی چنیوە، وەک پێکهاتەی وشەکە خۆی کە لێکدراوە، دوو واتا هەڵدەگرێ، و هەروەها واقیعی ڕووەکە خۆیشی، بەرێکی جوانی خۆشی هەیە لە نێوان لق و گەڵای دڕکاویدا. بەهەمان شێوە هاوشان لەگەڵ دیالێکتیکی (بەرز/ نزم)دا لە کۆپلەی بیلبیلەدا (کانییەکی ڕوونی...) لەرەی زیخ و چەوی کانی جوانتر لە شەپۆلی دەریای بێ سنوور لە ژێرەوەیە و شەپۆلی بەتینی دەریا لەسەر ڕووی دەریا ئەجمێ و بەئاشکرا تەوژم دەدات.

***

تەوەرەی پێنجەم: ڕستی (کات و جووڵە):

أ- ڕستی کات (کورت/ درێژ)

بێجگە لە کاتی نووسینی هۆنراوەکە و پەیوەندی ئەم کاتە بەهزر و سۆزی شاعیرەوە، وەک ئاشکرایە لە ناوەخنی هۆنراوەکەدا کردار هەمیشە کات لە ئامێزە، ئەگەر خودی شاعیر بکەر بێت یان ئەو توخمانەی بەکار هاتوون، دوای ئەوەی خودی شاعیر بەبینینی ئەم جوانە نەناسراوە دەهەژێ و دەکەوێتە بانگەوازی قژ کاڵی لێو ئاڵ... بۆ چەسپ کردنی ئەم کاتە بەئەڵقەی زنجیرەی چرکەی بەردەوامی ژیانی شاعیرەوە، لەم ڕووەوە جوانی و دیمەنی ئەم کیژە لەگەڵ جوانی کانی ئاوێتەی یەک دەبن و بەرامبەر وێنەی ترسناکی دەریا دەوەستن:

ڕاستە من ڕێبوارم سەرپێیی ئەڕوانم

بەڵام وا جوانی تۆ کاری کرد لە گیانم

ئەڵێی، نەک هەر ئێستا، عومرێکی درێژە

بەو دەست و پەنجانەت برینم ساڕێژە

عومری درێژ و خودی شاعیر دەکەونە ژێر ئەو دەست و پەنجانە و پابەندیان دەبن، لە ژێر کاریگەری دوو جەمسەری (ئێستای ڕاگوزەر) و (کۆنی عەمرێکی درێژ) شاعیر دەیەوێت ئەم کاتە ڕاگوزارە براوەیە تێکەڵ بەکۆن (عومرێکی درێژ)ی خود بکات،

هەرچەندە شاعیر هۆشیارە و دەزانێت ئەم دوو کاتە (کاتی جوانی بێ ناو/ کاتی خودی شاعیر) دوو کاتی بەیەک نەگەیشتوون، ئینجا لە دوو کۆپلەی هۆنراوەکەدا دەکەوێتە دڵخۆشی دانەوەی خۆی، لە وێنەیەکی ڕاڕادا لە نێوان دەربەست بوون و نەبوون و شپرزە بووندا:

دەربەست نیم ڕێبوارم، **دەربەست نیم** ڕەوتەنیم
ئەزانی شپرزە و **دەربەستی** ئێجگار چیم

لە یەک کات و وێنەدا ململانێی دەربەست بوون و نەبوون کۆ دەبێتەوە، ململانێی ئەم دوو کاتە بێ زاڵبوونی لایەنێکیان ئەمێنێتەوە، لەم وێنەیەدا دوو جار (دەربەست نیم، دەربەست نیم) بەرامبەر وشەی (شپرزە و دەربەست) دێت بەشێوەیەکی هاوسەنگ کە هەردوو هێزەکە وەک یەک دەمێننەوە لە هزری شاعیردا و بەردەوامی دەدەن بەڕاڕایی و خەمی شاعیر، هەر لەبەر ئەمەیە شاعیر دەیەوێت خۆی لەم خەم و ئازارە ڕزگار بکات و لە کاریگەری ئەم جوانە بێ ناوە دەربازبێت، بەڵام وای پێدەچێ نەتوانێت لەبەر ئەمە لە دوا وێنەی دەقەکەدا دووبارە دەگەڕێتەوە بۆ هەوڵدانی درێژکردنەوەی ئەم کاتە ڕەوتەنییە بۆ کاتی خودی نەبڕاوە بەڵام ئەم جارە (ئێستای ڕاگوزەر) بۆ داهاتووی خودی شاعیر درێژ دەبێتەوە، بەنەخش بوونی یادگاری ئەم جوانە لە یادی شاعیردا، بەئاخێکی قووڵەوە لە یەک کاتدا کەشی هۆنراوەکە و جوانی بێ ناویش بەجێ دەهێڵێت:

ئەزانی شپرزە و دەربەستی ئێجگار چیم
هی ئەوەی نیگارێک لە یادم کێشراوە
شۆخێکی نایابە بەڵام **ئاخ** بێ ناوە

ئەوەی سەرنج ڕاکێشە لەم کۆپلەیەدا، کۆتایی هاتنی دەقەکەیە بەوشەی سەرەتای ناونیشانی هۆنراوەکە (بێ ناو) کە کاتێکی خولاوەی بازنەیی دروست دەکات بەم گەڕانەوەیە بۆ خاڵی سەرەتا، لەم ڕووەوە مانەوەی ئەم کیژە جوانە لە سەرەتاوە تا کۆتایی وەک خۆی بەبێ ناوی و (نەناسراوی) زیاتر ئەم دیالێکتیکە لە نێوان کاتی ئەم جوانە و کاتی خودی شاعیردا قووڵ دەکاتەوە. کە دوو کاتی پچڕاون و هێمایە بۆ پچڕانی کاتی شاعیر لەسەر دەریا و غەریبی لە کاتی کانی (نیشتمان)، لە هەمان کاتدا ئاماژەیە بۆ کاتی خود لەم غوربەتەدا کە ئاسانەکاتە[١١] و کاتێکی شپرزە و نائارامە (ئاخ).

ب- ڕستی جووڵە (هێواش/ توند)

کردار هەروەکو کات لە ئامێزە، جووڵەش دەگرێتە خۆی، ئەو کردارانەی بەزەقی

جووڵەیان تێدایە و دەکەونە ڕستی دیالێکتیکی (هێواش/ توند)ەوە، لە کۆپلەکانی ئەم هۆنراوەیەدا دەتوانرێت بەڕوونی لە کۆپلەی بیلبیلەدا ببینرێن، لەرە و لەرزەی مرواری زیخ و چەوی بن ئاوی کانی بەر تریفەی مانگەشەو جووڵەیەکی هێواش و لەسەرخۆیە بەرامبەر جووڵەی شەپۆلی سەخت و توندڕەوی دەریا کە لە توند و تیژیدا دەیکاتە شڵپ و هووڕ:

کانییەکی ڕوونی بەر تریفەی مانگەشەو
لە بنیا بلەرزێ مرواریی زیخ و چەو
جوانترە لە لای من لە دەریای بێ سنوور
شەپۆلی باتە بەر تیشکی ڕۆژ شڵپ و هووڕ

ئەو پرسیارەی لێرەدا سەر هەڵدەدات، بۆچی دیدی جوانی گۆران شەیدای ئەم جووڵە نەرم و لەسەرخۆیەیە؟!

وەک ئاشکرایە نەک لەم وێنەیەدا بەڵکو لە سەرجەم وێنەکاندا، لە هەموو ئەو کردار و جووڵانەی لە بکەری ڕووداوی دیمەنەکان دەوەشێتەوە یان ئەو ڕەگەزانەی جووڵە دەیانگرێتەوە، دیدی جوانی شاعیر بەرامبەر جووڵەی ئارام و ناسک دەبزوێت، گیان شەیدای تەلێ وەنەوشەی خامۆش (ئارام)ە نەک بزێو، ڕۆح شەیدای تروسکەی ئەستێرەی بەربەیانە، گوێ شەیدای نزمترین نەغمەی هەزار و یەک نەغمەیە...

وەڵامی ئەم پرسیارە لە لای هەمان وێنەی بیلیبلە خۆیەتی، شاعیر لەسەر دەریاوە دەڕوانێتە کانی و بەراوردیان بەیەک دەکات، سڵ دەکاتەوە لە دەریا و هۆگر و شەیدای کانییە، لەو غوربەتەیدا هەست بەبچووکی خۆی دەکات بەرامبەر دەریا کە ون بوونی خۆی تێدا دەبینێ و شەپۆلی ترسناکە و ڕاپێچی دەکات بۆ نوقم بوون و نەمان.

بەڵام زیخ و چەوی بنی کانی ڕوون مرواری و ئاوێنەن تریفەی مانگەشەو دەداتەوە و شاعیر خودی خۆی تێدا دەبینێ.

کات و شوێن لەسەر دەریا ئاسانە شوێن و کاتن، ئاسانە کات کورت یان درێژ بێت ئارام نییە، هەروەها ئاسانە شوێن هەرگیز لانە نییە و ئارامی تێدا نییە. هەر لەبەر ئەمەیە شاعیری دوورە وڵات تامەزرۆی درێژ بوونەوەی ئەو تەمەنە ڕابردووەیە کە غوربەت لێی پچڕیوە، هەروەها تامەزرۆی گەڕانەوەیە بۆ باوەشی نیشتیمان و ئەو لایەنەی هۆگریان بووە...

***

تەوەرەی شەشەم: ڕستی (وردیلە/ قەبە):

ئەگەر بکرێت دیدی هۆنراوەکە چڕ بکرێتەوە لە وشەیەکی بیلبیلەدا - وەک لە وێنەی (کانییەکی...)دا چڕ بۆتەوە - لێرەدا وشەی (وردیلە) لە وێنەی:

ئەی ئەندام **وردیلەی** نەرمۆڵەی ئێسک سووک
ئەی بەرگی ساکارت دڵگیرتر لە هی بووک

دا، دەبێتە بیلبیلەی دەقی هۆنراوەکە بەگشتی و ڕستی ئەم تەوەرەیەش بەتایبەتی لەم وشەیەدا کۆ دەبێتەوە، (وردیلە) دەبێتە چەقێک هەموو وێنەکان کە لە سەرجەمی تەوەرەکاندا باسیان کراوە پێیدا تێپەڕ دەبن یان لێوەی دەردەچن و بۆی دەگەڕێنەوە.

ڕەنگە کاڵەکان، و دەنگە نزمەکان، و ڕواڵەتە ساکارەکان و تاکە (کەمە) شتەکان، و جووڵە هێواشەکان سەراپا هەموو وردیلەن، لە گیان و دڵ و گوێ و چاودا، دڵگیرتر و کاریگەرتر و ڕۆشنتر و سپیتر و شیرینتر و جوانترن لەچاو شتە تۆخ و بەرز و زۆر و ناودار و توند و تیژ و قەبە و مەزنەکاندا.

ئەوەی سەرنج ڕاکێشە لەم وشە بیلبیلەیەدا (وردیلە) شێوەی بچووککراوەی (ورد)ە کە خۆی لە خۆیدا مانای گچکەیی دەگەیەنێت، بەڵام ئەم شێوە بچووک کراوەیە هەروەک مانای (وردتر) ئەبەخشێت لە هەمان کاتدا واتای جوانی زیاتر دەبەخشێت کە وشەی (ورد) نایبەخشێت[١٢].

لەگەڵ ئەوەی شاعیر لە بەراوردکردنی شتە وردیلەییەکان لەگەڵ قەبەکاندا چەند وشەیەکی (تفضیل) بەکار دێنێت وەک (دڵگیرتر، شیرینتر، جوانتر...) لە بەرژەوەندی شتە وردەکان، لە وێنە شیعرییەکانیشدا زیاتر تای وردیلەیی زاڵە بەسەر قەبەییدا، لەم بوارەدا ئەگەر سەرنج بدرێت لە بنیاتی سەراپا وێنە شیعرییەکان، ئەو زاراوانەی ڕاستەوخۆ و ناڕاستەوخۆ لە بازنەی واتای وردیلەییدا دەخولێنەوە وەک (قژ کاڵ، لێو ئاڵ، نیگا کاڵ، نەختێک ئاڵ، مەنگەکەی، چپە دوو، گەندەموو، ئەندام وردیلەی، نەرمۆڵە، ئێسک سووک، ساکار، سەرپێیی، ڕەوتەنی، دەست و پەنجە، کاڵەکە، تەڵێ وەنەوشە، ژێر، سێبەر، خامۆش، ئەستێرەی بەربەیان، زۆر نزمە، کانی، ڕوون، تریفەی مانگەشەو، بن، بلەرزێ، مرواری، زیخ و چەو، ڕێبوار، ڕەوتەنی، نایاب، بێ ناو...) دەبنە پێکهێنەری بنیاتی سەر و ژێری وێنەکان، سەراپا بەسێبەر و واتای خۆیان دایان دەپۆشن و زاڵ دەبن بەسەر شتە قەبە و مەزنەکاندا، واتا و هێما و ئیحای وردیلەی ئەو وێنانە ڕادەکێشن و لە بازنەی جوانیی وردیلەییدا کۆیان دەکەنەوە.

ئەم دیالێکتیکە (وردیلەیی/ قەبەیی)یە تەنیا لە ئاستی وشە و زاراوە و دەستەواژە

و وێنە و ئیحائدا ناوەستێ کە لەم تەوەرەیە و سەرجەمی تەوەرەکانی ئەم لێکۆڵینەوەیەدا شیکراونەتەوە، بەڵکو لە ڕووی هونەری وێنەگرتنی سیناریۆ یان سینەماییشەوە، کۆپلەکانی ئەم هۆنراوەیە ئەم دیالێکتیکەیان تێدا دەردەکەوێت، هەندێ سیمای وێنەی شیعری کە بابەتێکی نەخشە کێشراوە لەگەڵ گرتەی[١٣] سینەمایی (اللقطة السينمائية)دا یەک دەگرنەوە[١٤].

دووانەی (وردیلەیی و قەبەیی) لە بواری گرتەدا لە ڕواڵەتی گرتەی نزیک (اللقطة القريبة) کە گرتەیەکی بچووکە، لەگەڵ گرتەی دوور (اللقطة البعيدة) کە گرتەیەکی گەورەیە، دەردەکەوێت.

سەرەتا چاوی کامێرا (چاوی شاعیر) بۆ نەخشاندنی وێنەی جوانی بێ ناو بەگرتەیەکی بچووک دەست پێدەکات (قژ کاڵی) بەدواییدا دەگوازرێتەوە بۆ گرتەیەکی گچکەتر (لێو ئاڵی) بۆ گرتەیەکی بچووکتر (پڕشنگی نیگا کاڵ) لەم گرتە بچووکانەوە چاوی کامێرا دەگوێزرێتەوە و دوور دەکەوێتەوە بۆ گرتەیەکی گەورە (دوور) یان کۆی زنجیرەی گرتە بچووکەکان گرتەیەکی گەورە دروست دەکەن[١٥]، تەواوی باڵای کیژی جوانی بێ ناو دەردەخات (ئەی کچە جوانەکەی...)و بەخێرایی کامێرا نزیک دەبێتەوە و گرتەیەکی زۆر نزیک/ بچووک (سەرگۆنا نەختێک ئاڵ).

بەم جۆرە ئەو گرتانەی تایبەتن بەدەرخستنی جوانی ئەم کیژە بێ ناوە، لە نێوان گرتەی گەورە و بچووکدا دابەش دەبن، چاوی کامێرا لە نێوانیاندا دەجووڵێت لەمەوە بۆ ئەو، بەم شێوەیە لە گرتەیەکی گەورەوە (ئەی کچە مەنگەکەی) بۆ دوو گرتەی بچووک (گەندەمووی دەم و چاو/ مەچەک هەڵنەگرتوو) دیسان بۆ گرتەیەکی گەورە (ئەی ئەندام وردیلەی نەرمۆڵەی ئێسک سووک) دەشێ ئەم گرتە گەورەیە پێکهاتەی چەند گرتەیەکی یەک بەیەک ئەندامی وردیلە و نەرمۆڵەی ئەو ئێسک سووکە بێت. لەگەڵ بەرگی ساکاری جوانتر لە هی بووکدا، دەبن بەگرتەیەکی گەورە بۆ دەرخستنی جوانی تەواوی کاریگەری ئەو کیژە، (جوانی تۆ وەها کاری کرد لە گیانم) پاشان چاوی کامێرا دەگوێزرێتەوە بۆ گرتەیەکی بچووک (بەو دەست و پەنجانەت).

ئەو گرتە بچووک و گەورانەی دیمەنی ئەم کیژە دەخەنە ڕوو دەبنە گرتەیەکی بچووک لە چاو گرتەیەکی گشتی گەورەی کراوەی دەوروپشتی ئەم جوانە:

.... جوانی تر با زۆر بن
لە باخچەی بەهارا گوڵباخی بەر خۆر بن
با ڕەنگیان پەرداخت بێ و جێگەیان سەرچڵ بێ

بەواتەی خەڵکی تر با ناویان شاگوڵ بێ

ئەم گرتە گشتییە کراوەیە بەئاسۆیی دەچێت بۆ گرتەیەکی بچووک (تەڵێ وەنەوشە...)، دیسانەوە چاوی کامێرا بەرەو گرتەیەکی دووری گەورەی بەرفراوان دەکشێت (لە هەموو ئاسمانا) تا جێگیر دەبێت لەسەر گرتەیەکی بچووک (ئەستێرەی بەربەیان)، لەم گرتە بچووکەوە دوای تێکەڵبوونی دەنگ (لە تەختێک هەڵدەستێ......) چاوی کامێرا دێتەوە بۆ گرتەیەکی مام ناوەندی (کانییەکی ڕوونی...) یان بچووک لەچاو گرتەی گەورەی فراوانی دەریادا (دەریای بێ سنوور شەپۆڵی باتە بەر تیشکی ڕۆژ شلێپ و هووڕ) لە گواستنەوەی چاوی کامێرا لە نێوان ئەم دوو گرتەیەدا (کانی) و (دەریا)، گرتەیەکی نزیک (بچووک) دەردەکەوێت کە (مرواریی زیخ و چەو)ە.

بەم شێوەیە گرتەکان لە نێوان ئەم جموجۆڵەدا لە گرتەیەکی بچووکەوە بۆ گەورە یان بەپێچەوانەوە، دەتوانرێت بوترێت چەند دیمەنێک دروست دەکەن کە شوێن و کات تیایاندا دەگۆڕرێن(١٦) تا دەگەڕێتەوە بۆ کۆپلەی یەکەمی هۆنراوەکە، ئەوسا چاوی کامێرا لە ئاستی ئەم دیمەنانە دەنووقێ، کە چاوی دەکاتەوە ئاڕاستەی بەرەو ڕوو و دەروونی شاعیر خۆی دەچێت، شاعیر خۆی لە دیدی خۆیدا دەبینێ و وێنەی دەگرێت:

دەربەست نیم ڕێبوارم، دەربەست نیم ڕەوتەنیم
ئەزانی شپرزە و دەربەستی ئێجگار چیم
هی ئەوەی نیگارێک لە یادم کێشراوە
شۆخێکی نایابە، بەڵام ئاخ بێ ناوە

بۆ دەرخستنی ڕووە جوانەکانی ئەم کیژە بێ ناوە گرتەکان لە سێ ئاستدا وێنەی خۆیان دەگرن (ئەندامە وردیلە جوانەکانی ئەم کیژە) و (وێنەی تەواوی) و (دیمەنی دەوروپشتی) کە ئەم گرتانەش بەشێوەیەکی ڕێژەیی (نسبي) دەتوانرێت بەسێ جۆر دابنرێن (بچووک) و (مام ناوەندی) و (گەورە).

شایانی وتنە دەربارەی ئەم گرتە سینەماییانە هەندێ جار وێنەکان دەنگ و جووڵەیان تێدایە (بەدەنگی چپە دوو)، (لە تەختێک هەڵدەستێ هەزار و یەک نەغمە)، و (لە بنیا بلەرزێ مرواریی...) (شەپۆڵی باتە بەر تیشکی ڕۆژ شلێپ و هووڕ...) ئەم لایەنەش تا ڕادەیەک وێنە و گرتەکان نزیک دەخەنەوە لە وێنە و گرتەی سینەمایی کە زیاتر پەنا بەجووڵە دەبات.(١٧)

***

ئەنجام:

خوێندنەوەی ئەم هۆنراوەیە لە بازنەی دیالێکتیکی دیاریکراودا (وردیلەیی/ قەبەیی)، وا دەردەخات لە هەردوو ڕووی پێکهاتەی زمان و واتادا، ئەو وشانەی لە خانەی وردیلەییدا کۆدەبنەوە زاڵن بەسەر ڕووی هۆنراوەکەدا، هەروەها ئەو واتا و بیر و ئیحایانەی وێنە شیعرییەکان دەیبەخشن کە لە هەمان خانەدا دەخولێنەوە، زاڵن بەسەر کەشی هۆنراوەکەدا، تا ڕادەیەکی زۆر ئەم لایەنە چڕ دەبێتەوە دەبێت بەدیاردەیەکی سەرەکی لە پێکهاتەی هەموو وێنە شیعرییەکاندا، تەنانەت یەک وێنە زیاتر لە دیالێکتیکێک لەو دیالێکتیکانەی ڕستی تەوەرەکانی ئەم لێکۆڵینەوەیە پێکدەهێنێ دەگرێتە خۆ، لەم ڕووەوە وێنەکان هەرچەندە لە شێوازدا سادە و ساکارن، بەڵام لە ڕووی چنینەوە چڕ و تاڵ بەندن بۆ نەخشاندنی مەبەستی هۆنراوەکە بەشێوەیەکی هونەری و دەرخستنی دیدی جوانی شاعیر و خوێندنەوەی ئەم دیدە لەم جوانە بێ ناوە نەناسراوەدا، هەر ئەم لایەنەشە بۆتە هۆی ڕەچاوکردنی دیاردەی دەست نیشانکراوی ناونیشانی لێکۆڵینەوەکە، لە هەمان کاتدا بۆتە هۆی بەکارهێنانی وێنەکان زیاتر لە یەک تەوەرەدا بۆ شیکردنەوە و دەرخستنی مەبەستێکی نوێ لە هەریەکێ لەو بەکارهێنانانەدا، لەم ڕووەوە نەک هەر وێنەیەک بەڵکو تاکە وشەیەک لە هەندێ شوێندا زیاتر لە واتایەک هەڵدەگرێ لە ڕستی ئەو وێنانەدا.

دەربارەی دیدی شاعیر بۆ جوانی ئافرەت کە کیژێکی وردیلەی ئێسک سووک پەسندترە لە لای لە کیژێکی دامەزراوی گۆشتنی قەڵەو هەروەها لە بارەی ڕواڵەتی ڕازاوە و پۆشاکەوە، کیژێکی سادەی سروشتی بێ ئارایشت و ڕازاندنەوە جوانترە لە پۆشتە و پەرداخی ڕازاوەی ئارایشکراو، - لە کاتێکدا دیدی کۆمەڵ و بۆ جوانی لەو سەردەمەدا - کاتی نووسینی هۆنراوەکە - بەلای ئافرەتی پڕی قەڵەوی قەبەدا چووە، و لە ڕووی کۆمەڵایەتیشەوە زیاتر پۆشتە و پەرداخ و دەوڵەمەند و پایەدار و ناسراو پەسند بووە.

ئەم جیابوونەوەیە لە دیدی کۆمەڵ لە لای گۆران لە هەردوو ڕووی دیدی جوانی و بۆچوونی کۆمەڵایەتییەوە کە شاراوەیە لەم دیدە جوانییەدا، لەو کاتەدا، ئەتوانرێت بەشۆڕشێک دابنرێت و لەسەر هەردوو ڕووی ڕێبازی ڕۆمانتیکی - بەتایبەتی ڕۆمانتیکی شۆڕشگێڕانە - و ڕیالیزم بخوێنرێتەوە(١٨)، سەربەستی خود (الذات) و زاڵبوونی سۆز و سەربەستی کۆمەڵایەتی تێدا دەردەکەوێت و لە هەمان کاتدا ڕیالیزمییانە دەیەوێت لە هەوساری جیاوازی چینایەتی دەرباز بێت و شۆڕشێکی

بەسەردا بەرپا بکات، لەم ڕووەوە خود و واقیع لە یەک کاتدا بەیەک دەگەن بۆ پێکهێنانی ئەم دیدە بۆ جوانی.

بۆ گەیشتن بەکرۆکی ئەم دیالێکتیکە و ئەو دیدەی دەیگرێتەخۆی وا دەردەکەوێت کە خودی شاعیر خولیای شتە وریلەییەکانە و بێزارە لە شتە قەبە و مەزنەکان، وەک بەچڕی لە کۆپلەی بیلبیلەدا (کانییەکی ڕوونی بەر تریفەی مانگەشەو......)دا دەردەکەوێت، هۆی ئەم دیدەش لە سێ ئاستدا کۆ دەبێتەوە.

١- ئاستی دەروونی: سۆزی مرۆڤ لە هەڵسوکەوتدا زیاتر حەز دەکات مامەڵە لەگەڵ شتێکی ناسراوی وردی دیاریکراودا بکات، تا هۆش و بیری پەرش و بڵاو نەبێت لە نێوان شتە زۆر و گەورە و نەناسراوەکاندا.

لەم خاڵەدا تێبینی دەکرێت لە جیهانی یاری منداڵاندا شتە گەورەکان بۆ نموونە وەک، چیا و کۆشک و ئامێرە گەورەکان بۆ یاری منداڵان لە قەبارەیەکی بچووکدا دروست دەکرێن هەروەها پەیکەرەکان دەبن بەبووکە شووشەیەکی وردیلە، تا لە ڕووی دەروونییەوە منداڵان زاڵ بن بەسەریاندا و هەست بەبچووکی و بێ توانایی خۆیان نەکەن بەرامبەر ئەو شتە مەزنانە و نەبنە ڕێگر لە چەسپاندنی خود (تحقیق الذات)یان، لە هەمان کاتیشدا ئەندێشەی منداڵ ئەم شتە وردکراوانە بەگەورە و مەزن دەبینێت.

٢- ئاستی فەلسەفی: دیسانەوە ئەم ئاستە لەگەڵ ئاستی دەروونیدا یەک دەگرێتەوە مرۆڤ لەم ئاستەدا سڵ دەکاتەوە لە شتە گەورەکان و دیاردە مەزنەکان وا هەست دەکات ڕێگرن لە ویستی خود (ارادة الذات)، مرۆڤ لە نێوانیاندا گوم دەبێت، هەر ئەمەشە نهێنی ململانێی مرۆڤ بەدرێژایی مێژوو لەگەڵ سروشت و دیاردەکانیدا، لەم ئاستەدا گۆران ئەسڵەمێتەوە لە دەریای مەزن و شەپۆڵی سەختی بەرەو نەمانی دەبات، بۆیە ڕوو لە کانییەکی بچووک دەکات کە خۆی تێدا ببینێ، وەک لە کۆپلەی بیلبیلەدا دەردەکەوێت ئەم کۆپلەیە وێنەیەکی دوو دیوە لە چوارچێوەی یەک وێنەدا، ڕوویەکی وێنەکە (کانییەکی ڕوونی...) بچووک کراوەی ڕووەکەی تریانە (دەریای بێ سنوور)، تێیدا دەریا بچووک بۆتەوە بۆ کانی و تیشکی ڕۆژ بۆ تریفەی مانگەشەو، و شەپۆڵ بۆ لەرزەی زیخ و چەو، گۆران لێرەدا بەزمانی وێنەیەکی شیعری (هۆگۆ) ئاسا دەڵێت: (کاتێ بەدڵسۆزی لەگەڵ شتە وردیلەکاندا دەژیم، ئەم کارە دوورم دەخاتەوە لە جیهانی دەوروپشتم، و یارمەتیم دەدات ئەم جیهانە لە خۆمدا بتوێنمەوە...)(١٩)

٣- ئاستی نەتەوایەتی: گۆران ئەم هۆنراوەیەی لە نامۆیی و غوربەتێکی جەسەدی و دەروونیدا داناوە، لە شاری (حەیفا) کە لەسەر کەناری دەریایە، لەم وێنە دوو ڕووەدا،

(دەریا) شوێنی غوربەت و نامۆییە(٢٠)، و (کانی) نیشتمانی خۆڕسکی خود و نەتەوەیە، خود هەمیشە پەیوەست و هۆگری ڕەگ و ڕیشەی لانەی منداڵییە(٢١)، و ئاڵۆدەی مەڵبەند و نیشتیمانی نەتەوەییەتی.

ئەم سێ ئاستە، وەک هۆ، لە یەک کاتدا تێکەڵ بەیەکن و لەیەک بازنەدا دەخولێنەوە و هەریەکەیان پەیوەست و ڕاکێشەری ئەوانی ترە، لە هەر سێ حاڵەتەکەدا شتە وردیلەییەکان لە سەرجەم وێنە و دیمەنەکاندا جیهانێکی ئارام و پڕ لە دڵنیایی دروست دەکەن، بەپێچەوانەی شتە قەبە و مەزنەکانەوە، لەسەر ئاستی (هۆش و بیر و دڵ و دەروون) جوانی و ئارامی لە (وردیلەیی)دا دەبینێت.

***

پەراوێزەکان:

١- ئەڕوانرێ بۆ (جماليات المكان: جاستون باشلار، ترجمة غالب هلسا، كتاب الاقلام (١)، دار الجاحظ للنشر، وزارة الثقافة والاعلام - بغداد، سنة الايداع ١٩٨٠) لا:١٧٧ - هەروەها بۆ (أدب الفنتازيا - مدخل الى الواقع، ت.ي - ايتر. ترجمة: صبار سعدون السعدون، دار المأمون للترجمة والنشر، بغداد ١٩٨٩) بەگشتی.

٢- ئەڕوانرێ بۆ (القنبلة النيوترونية: د. محمد عبداللطيف مطلب، الموسوعة الصغيرة (١٠٢)، منشورات دار الجاحظ - بغداد) لا: ١١، هەروەها بۆ (الطاقة الذرية واستخداماتها: د. خضر عبدالعباس حمزة، و د. غسان هاشم الخطيب، منشورات منظمة الطاقة الذرية العراقية، ط٢، ١٩٨٩) لا:٨٦

٣- ئەڕوانرێ بۆ (قضايا في النقد الادبي: ك.ك روثفن، ترجمة: عبدالجبار المطلبي، دار الشؤون الثقافية بغداد، آفاق عربية ط١ سنة ١٩٨٩) لا: ٧٥-١١١.

٤- قواعد النقد الادبي: لاسل آبر كرومبي، ترجمة: محمد عوض محمد، دار الشؤون الثقافية العامة، وزارة الثقافة والاعلام، العراق ط١ سنة ١٩٨٦، لا: ١٧٤.

٥-ديوانی گۆران: گۆران، کۆکردنەوە و ئامادەکردن و پێشەکی و پەراوێز، نووسینی: محەمەدی مەلا کەریم، چاپخانەی کۆڕی زانیاری عێراق، بغداد ١٩٨٠، سەرجەمی دەقی هۆنراوەکە کەوتۆتە لا (٤٥ - ٤٦)ەوە.

٦- بۆ نموونە وەک ئەم وێنانە:

کـــــام ڕەشی ئەگـــــات بە**ڕەشی** چاوی
برژانگی، برۆی، ئەگـــریجـــەی خــاوی
(گۆران: ١٠)

***

کـــــوانێ **زوڵفی ڕەش**
کـــوڵمی ئاڵ و گـــەش
(گۆران: ١٣)

***

٧- ئەڕوانرێ بۆ (سايكولوجية ادراك اللون والشكل: قاسم حسين صالح، وزارة الثقافة والاعلام، الجمهورية العراقية، دار الرشيد للنشر ١٩٨٢: لا: ٢٧).

٨- کەشی نووسین ڕووی پەیوەندی جۆری نووسین و دەق دەردەخات، ئەڕوانرێ بۆ (البنيوية وعلم الاشارة: ترنس هوكز: ترجمة، مجيد الماشطة، بغداد ط: ١٩٨٦، لا ١٢٤).

٩- ئەڕوانرێ بۆ (كتاب العين: خليل بن احمد الفراهيدي: تحقيق د. مهدي المخزومي و د. ابراهيم السامرائي: دار الرشيد ١٩٨٠ لا: ٥٧ - ٥٨).

١٠- ئەڕوانرێ بۆ (في الاصوات اللغوية - دراسة في اصوات المد في اللغة العربية، د. غالب فاضل المطلبي، وزارة الثقافة والاعلام، سنة ١٩٨٤ لا: ٢٥، ٨٨، ٩٠).

١١- ئاسانە شوێن و کات ئەو شوێن و کاتەیە خود تیایاندا نائارام و ڕاڕایە. بۆ سوود وەرگرتن ئەڕوانرێ بۆ (الفضاء الروائي في الغربة (الاطار والدلالة): محمد منيب البوريمي، دار النشر المغربية - دار البيضاء ١٩٨٤) بەشێوەیەکی گشتی.

١٢- ئەوەی سەرنج ڕاکێشترە دەربارەی بەخشینی مانای جوانی زیاتر لەم شێوە بچووککراوەیەدا (صيغة التصغير) کە وشەی (ورديلە) دەیبەخشێ، ئەو لێکچوونەیە لەگەڵ زمانی لاتینیدا وشەی (Bellus) بەمانای جوان لە (Benulus) وەرگیراوە کە شێوەیەکی بچووککراوەی پشت گوێ خراوی (Bonus)ە بەمانای باش (القضايا في النقد الادبي ك.ك روثفن، ترجمة: عبدالجبار المطلبي، بغداد ١٩٨٩: لا ٣٧٩).

١٣- سيد فيلد پێناسەیەکی ئاسانی گرتە (اللقطة) دەکات و دەڵێت (گرتە ئەوەیە کامێرا دەیبینێت) (السيناريو: سيد فيلد: ترجمة سامي محمد، دار المأمون للترجمة والنشر، بغداد ١٩٨٩: لا ١٧٣).

١٤- دەربارەی پەیوەندی نێوان شیعر و وێنەکێشان هەر لە زۆر کۆنەوە سیمۆندس وتوویەتی:(شیعر وێنەیەکی دوواوە، و وێنە شیعرێکی بێ دەنگە) (النقد الادبي الحديث: محمد غنيمي هلال، دار النهضة، مصر، الفجالة - القاهرة: لا: ٥٥).

هەر لەم مەیدانەدا هۆنراوەی ئۆپەرێت نموونەیەکە بۆ دەرخستنی مانا و مەبەستی هۆنراوە لە چەند وێنە و دیمەنی نمایشکراودا، لەم سەردەمەدا ئەم پەیوەندییە بەهۆی پێشکەوتنی تەکنیکییەوە زیاتر دەرکەوتووە، نەک هەر گۆرانی ئۆپەرێت بەڵکو زۆر هۆنراوەی لیریکیش کە دەکرێت بەگۆرانی لەگەڵ وێنە و دیمەنی گونجاو لەگەڵ مەغزای هۆنراوەکەدا پێشکەش دەکرێت، هەر لەبەر ئەمەشە ئەشێ هونەری

سیناریۆ لە شیعری لیریکیشدا بەدی بکرێت و لێکۆڵینەوەی لەسەر بکرێت، وەک لێکۆڵینەوە بەنرخەکەی د. ابراهیم قادر کە لەسەر هۆنراوەکانی مەولەوی کردوویەتی بەناونیشانی (سیمای سیناریۆ لە شیعرەکانی مەولەوی تاوەگۆزیدا) لە (گۆڤارا زانکۆیا دهۆک - مرۆڤایەتی ئەکادیمی، بەرگی (٢) ژمارە ٦ ساڵی ١٩٩٩: لا:٨٥٧)دا.

١٥- ئەڕوانرێ بۆ (کیف نکتب السیناریو: صلاح أبو سیف: الموسوعة الصغیرة (٩٨)، دار الجاحظ - بغداد آب ١٩٨١: لا: ٥٦).

١٦- ئەڕوانرێ بۆ: السیناریو: سید فیلد : ١٣٧

١٧- دەربارەی ئاوێتەبوونی وێنە و جووڵە لە سینەمادا (جیل دولوز) دەڵێت (سینەما وێنەکانمان پیشان نادات و پاشان جووڵەی بۆ زیاد بکات، بەڵکو وێنەی جووڵەمان پیشان دەدات (الصورة - الحرکة او فلسفة الصورة، جیل دولوز: ترجمة: حسن عودة: وزارة الثقافة... دمشق ١٩٩٧: لا: ٧).

١٨- ڕێبازە ئەدەبییەکان لەیەک ناپچڕێن، بەڵکو هەریەکەیان زادەی ڕێبازی پێش خۆیانن لەم ڕووەوە ڤان تیغیم دەڵێت:(ڕۆمانسییەت خۆی لە خۆیدا هەڵگری تۆوی ڕیالیزم بوو) (المذاهب الادبیة الکبری في فرنسا ڤان تیغیم، ترجمة: فرید انطونیوس، منشورات عویدات، بیروت - لبنان - باریس، ط١ عام ١٩٦٧ لا: ١٧٨)

١٩- جمالیات المکان: ١٨٩.

٢٠- بەپێچەوانەی ئەم وێنەیەوە کاتێ دەریا دەبێت بەبەشێک لە خودی گۆران، وێنەیەکی هێمن و ئارام وەردەگرێت وەک ئەو وێنەیەی لە (هەڵبەستی دەروون)دایە:

ئەمویست دەروون بکرایەوە وەک تۆمار
دەرکەوتایە دنیای جوانتر لە بەهار
دەرکەوتایە مانای **مەنگی دەریایی**
کە **نەرمە با** لە ڕووی ئەدا **ئەسپایی**
(دیوانی گۆران: ١٢١)

٢١- ئەڕوانرێ بۆ: جمالیات المکان: ٤١.

سەرچاوە:

١- أدب الفنتازیا، مدخل الی الواقع، ت.ي، ایتر. ترجمة: صبار سعدون السعدون، دار المأمون للترجمة والنشر، بغداد ١٩٨٩.

٢- البنیویة وعلم الاشارة: ترنس هوکز: ترجمة، مجید الماشطة، بغداد ط١، سنة: ١٩٨٦.

٣- جمالیات المکان: جاستون باشلار، ترجمة: غالب هلسا، کتاب الاقلام (١)، دار الجاحظ للنشر، وزارة الثقافة والاعلام، بغداد، سنة الایداع ١٩٨٠.

٤- دیوانی گۆران: گۆران، کۆکردنەوە و ئامادەکردن و پێشەکی و پەراوێز نووسینی: محەمەدی مەلا کەریم، چاپخانەی کۆڕی زانیاری عێراق، بغداد ١٩٨٠.

٥- سایکولوجیة ادراك اللون والشکل: قاسم حسین صالح، وزارة الثقافة والاعلام، الجمهوریة العراقیة، دار الرشید للنشر ١٩٨٢.

٦-السیناریو: سید فیلد: ترجمة سامي محمد، دار المأمون للترجمة والنشر، بغداد ١٩٨٩.

٧- سیناریۆ لە شیعرەکانی مەولەوی تاوەگۆزیدا: د. ابراهیم قادر محمد (گۆڤارا زانکۆیا دهۆک، مرۆڤایەتی، ئەکادیمی، بەرگی (٢) ژمارە (٦) ساڵی ١٩٩٩.

٨- الصورة، الحرکة أو فلسفة الصورة، جیل دولوز: ترجمة حسن عودة: وزارة الثقافة، دمشق ١٩٩٧.

٩- الطاقة الذریة واستخداماتها: د. خضر عبدالعباس حمزة، و د. غسان هاشم الخطیب، منشورات منظمة الطاقة الذریة العراقیة، ط٢، ١٩٨٩.

١٠- الفضاء الروائي في الغربة (الاطار والنسق والدلالة): محمد منیب البوریمي، دار النشر المغربیة، دار البیضاء ١٩٨٤.

١١- في الاصوات اللغویة، دراسة في اصوات المد في اللغة العربیة، د. غالب فاضل المطلبي، وزارة الثقافة والاعلام، سنة ١٩٨٤.

١٢- قضایا في النقد الادبي: ك.ك روثفن، ترجمة عبدالجبار المطلبي، دار الشؤون الثقافیة بغداد، آفاق عربیة ط١ سنة ١٩٨٩.

١٣- القنبلة النیوترونیة: د. محمد عبداللطیف مطلب، الموسوعة الصغیرة (١٠٢)، منشورات دار الجاحظ، بغداد ١٩٨١.

١٤- قواعد النقد الادبي: لاسل آبر کرومبي، ترجمة: محمد عوض محمد، دار الشؤون الثقافیة العامة، وزارة الثقافة والاعلام، العراق ط١ سنة ١٩٨٦.

١٥- کتاب العين: خليل بن احمد الفراهيدي: تحقيق د. مهدي المخزومي و د. ابراهيم السامرائي: دار الرشيد ١٩٨٠.

١٦- كيف نكتب السيناريو: صلاح ابو سيف: الموسوعة الصغيرة (٩٨)، دار الجاحظ، بغداد آب ١٩٨١.

١٧- المذاهب الادبية الكبرى في فرنسا ڤان تيغيم، ترجمة: فريد انطونيوس، منشورات عويدات، بيروت، لبنان، باريس، ط١ عام ١٩٦٧.

١٨- النقد الادبي الحديث: محمد غنيمي هلال، دار النهضة، مصر، الفجالة، القاهرة، بدون تاريخ.

***

جوانی بێ ناو

قژ کاڵی، لێو ئاڵی، پڕشنگی نیگا کاڵ،
ئەی کچە جوانەکەی سەر گۆنا نەختێک ئاڵ!
ئەی کچە مەنگەکەی بەدەنگی چپە دوو،
گەندەمووی دەم و چاو مەچەک هەڵنەگرتوو...
ئەی ئەندام وردیلەی، نەرمۆڵەی، ئێسک سووک،
ئەی بەرگی ساکارت دڵگیرتر لە هیی بووک!
ڕاستە من ڕێبوارم سەرپێیی ئەڕوانم،
بەڵام وا جوانیی تۆ کاری کرد لە گیانم،
ئەڵێی، نەک هەر ئێستا، عومرێکی درێژە
بەو دەست و پەنجانەت برینم سارێژە!...
ئەی کچە کاڵەکە! جوانی تر با زۆر بن،
لە باغچەی بەهارا گوڵباخی بەر خۆر بن،
با ڕەنگیان پەرداخت بێ و جێگەیان سەرچڵ بێ،
بەواتەی خەڵکی تر با ناویان شاگوڵ بێ،
گیانی من بۆ تەڵێ وەنەوشە پەرۆشە،
کە لە ژێر سێبەری تووتڕکا خامۆشە!
لە هەموو ئاسمانا ئەستێرەی بەربەیان!
ئەخاتە دڵی من هەستێکی سپی و جوان!
لە تەختێک هەڵدەستێ هەزار و یەک نەغمە:
ئەوەیان شیرینترە دێتە گوێم زۆر نزمە!
کانییەکی ڕوونی بەر تریفەی مانگەشەو:
لە بنیا بلەرزێ مرواریی زیخ و چەو،
جوانترە لە لای من لە دەریای بێ سنوور
شەپۆلی باتە بەر تیشکی ڕۆژ شلێپ و هووڕ!
قژ کاڵی، لێو ئاڵی، پڕشنگی نیگا کاڵ،
ئەی کچە جوانەکەی سەر گۆنا نەختێک ئاڵ!
دەربەست نیم ڕێبوارم، دەربەست نیم ڕەوتە نیم
ئەزانی شپرزە و دەربەستی ئێجگار چیم؟

هیی ئەوەی نیگارێک لە یادم کـــێـــشـــراوە،(١)
شـــــۆخــــــێکی نایابە، بەڵام ئاخ، بێ ناوە!...

(١) نیگار: ڕەسم، صورەت

خولگەی دووهەم:

من و تۆ لە نێوان بوون و هەبووندا
لە دیوانی ڕۆژان ئەڕوا و تۆ هەر خۆشەویستی منی
فەرەیدون عەبدول بەرزنجیدا

پێشەکی:

ئەو بابەتەی ئەم لێکۆڵینەوە ڕەخنەییە ئەیگرێتە خۆی بابەتێکی فەلسەفی ئامێزە بەڵام فەلسەفەیەکی هونەرییە و بیروڕا فەلسەفییەکان لە دەرەوەی دەق ناخوازێت بەڵکو لە دەقەکان دەریان ئەهێنێت، وشە و دەستەواژە و وێنەی شیعری و واتاکانی فەرهەنگی شیعری دیوانەکە دەینێتە گۆ بۆ مەبەستی سەرەکی لێکۆڵینەوەکە، کە دیالێکتیکی (من و تۆ)یە، لە هەمان کاتدا ئەم دیالێکتیکە خۆی لە خۆیدا دیاردەیەکی زەق و سەرنج ڕاکێشە لە سەرجەمی هۆنراوەکاندا، و گرنگی ئەم دیاردەیەش زیاتر تۆخ ئەبێتەوە کاتێ کە دوو بیری فەلسەفی دیالێکتیکی تێکەڵ بەیەک، (بوون/ هەبوون) ئەگرێتەوە خۆی.

بۆ گەیشتن بەمەبەستی دیاریکراو، چاپتەرەکانی ئەم لێکۆڵینەوەیە دەقە شیعرییەکان لە ناوەوە شی ئەکەنەوە بەپێی نەخشەیەک کە لە پێنج بەش داڕێژراوە:

١- دەروازە و کەشی نووسین.

٢- (من و تۆ) و بوون/ هەبوون.

٣- گۆڕاو/ نەگۆڕ.

٤- جوڵاو/ وەستاو.

٥- کات و شوێن.

بەشی یەکەم (دەروازە و کەشی نووسین) لە بەرگی دیوانەکەوە دەست پێدەکات و ئەو هێمایانەی کە پەیوەندییان بەدیاردەی سەرەکی (من/ تۆ)وە هەیە ئەخاتە ڕوو بەپێی بۆچوونێک کە بەرگ و ناونیشانی دیوانەکە پەیوەستی ناوەڕۆکن و دیالێکتیکی سەرەتا و کۆتایی پێک ئەهێنن، بەرگ دەروازەیە بۆ ناوەوە و لە هەمان کاتدا لە ناوەوەی دیوانەکە وەرگیراوە و هێڵی بۆ کێشراوە. ئەم تێهەڵکێشکردنەش لە نێوان بەرگ و ناونیشان و ناوەڕۆکدا لە پێناوی مەبەستی سەرەکی لێکۆڵینەوەکەدایە و

بنەمایەکە بۆ سەرجەمی بەشەکان.

بەشی دووهەم (بوون/ هەبوون) چوار ئاست ئەبەستێت بەیەکەوە و پلە بەپلە هەنگاو ئەگوێزێتەوە بۆ قـوولایی لایەنە فەلسەفییەکە، لەم بوارەدا بۆ زیاتر کشان بۆ قوولایی کـرۆکی باسـەکـە، هەر سێ بەشـەکـەی تر لەم بەشـە (بوون/ هەبوون) لە دایک ئەبن. بەشی سێهەم لایەنی گۆڕاو و نەگۆڕ لە (من/ تۆ)دا دەرئەخات و بەشی چوارەم پەردە لەسەر (جولاو وەستاو) لە (من/ تۆ) لا ئەدات و ئەوەش لە یاد نەکرێت کە کردارەکان ڕۆڵێکی تەواو ئەبینن لەم ڕووەدا، هەر ئەمەشە پەیوەندی نێوان بەشی چوارەم و بەشی پێنجەم (کات و شوێن) خەست ئەکاتەوە، هەمیشە کردار پەیوەستە بەکاتەوە و کاتیش لە باوەشی (شوێن)دا خۆی ئەبینێتەوە و لێی ناپچڕێت.

دوا بەدوای ئەم پێنج بەشە سەرەنجامێک کۆتایی بەلێکۆڵینەوەکە ئەهێنێت بەمەبەستی خەست کردنەوەی بۆچوونەکان و ڕۆشن کردنەوەی چەند لایەنێک لە لێکۆڵینەوەکە.

ئاواتەخوازم ئەم لێکۆڵینەوەیە هەوڵدانێک بێت بۆ ترازان لەو بۆچوونە ڕەخنەییانەی کە لەسەر ئاستی ئاسۆیی ئەگیرسێنەوە و لە دەرەوەی دەقەکان شەن و کەوی ڕەخنەیی ئەکەن و هێڵی قوولایی فەرامۆش ئەکەن.

دەروازە و کەشی نووسین (Writing Space)(١)

ئەگەر پەیوەندی نێوان ناونیشان (عنوان) و ناوەڕۆکی دەقە هونەرییەکان بکەین بەیەکەم هەنگاو بۆچوونە ناو کرۆکی ئەم لێکۆڵینەوەیە – لەبەر ئەوەی زۆرجار ناونیشان یان وێنەی بەرگی پەڕاوە هونەرییەکان لە ناوەڕۆکەکانیان هەڵئەگوێزرێن، وە هەندێ جاریش دەقەکان پابەندی سەر باسەکان و ناونیشانەکانیان ئەبن(٢)، ئەوا وێنەی بەرگ و ناونیشانی ئەم دیوانە (ڕۆژان ئەڕوا و تۆ هەر خۆشەویستی منی)(٣) ئەبن بەدوو هێڵی ڕۆشن کەرەوەی سەرەکی بۆ ئەو سەرنجە ڕەخنەییانەی ئەیانەوێت بۆ تونێلی کەشی دەقەکان بکشێن.

– **هێڵی یەکەم (وێنەی بەرگ)**: کلێشەی بەرگی دیوانەکە پێکهاتووە لە دوو بەش، کە کۆمەڵێ هێما ئەگرنە خۆیان، بەشی سەرەوەی بریتییە لە وێنەی کیژێک کە دۆش دامان و سەرسوڕمان لەسەر ڕووی ئەبینرێت، وەک بەرامبەر دووڕیانێک وەستابێت و نەزانێت سەر بۆ کوێ بەرێت، ڕەنگی سپی زاڵە بەسەر سەراپا ڕوویدا و لەمەش زیاتر ئەم ڕەنگە قژی ڕەشی کیژەکە ئەداتە بەر شەپۆلی خۆی و چەند جۆگەیەکی سپی لەناو تاریکی قژیدا ئەکێشێ، ئەمەش تا ڕادەیەک ئەشێ هێما بێت بۆ ڕۆشنی و جوانی تۆ/

خۆشەویست لە لای خودی شاعیر یان لەوانەیە ئاماژە بێت بۆ دوا کۆپلەی دیوانەکە، کە تۆ/ خۆشەویست کچی وڵاتی بەفرە و پرچ سپییە:

(تۆ کچی وڵاتی بەفری
هەر دێیتەوە و کە دێیتەوە
بێگومانم
ئێستا لە جاران جوانتری)(٤)

هەروەها وێنەی ئەم کیژە ناتەواوە و دەم و لێوی نادیارە، ئەمەش دەقاودەق گونجاوە لەگەڵ بێدەنگی تۆ/ خۆشەویستدا لە زۆربەی هۆنراوەکاندا و شاعیر بەزۆر ئەیەوێت بیهێنێتە گۆ:

(بۆ بێدەنگی
کێ وەک من خۆشی ویستوی؟
بۆ بێدەنگی
کام نهێنی لەناو دڵتا حەشار ئەدەی؟)(٥)

تەختی بەردەمی ئەم وێنەیە ئاسۆیەکی سوورە، دەربارەی ئەم ڕەنگە ئەتوانرێت ئاماژە بکرێت بۆ ئەو هێمایانەی ئەم ڕەنگە ئەیبەخشن، بەر لە هەموو شت ئەم ڕەنگە نیشانەی پاکیزەیی ئافرەتە، هەروەها ئاماژەیە بۆ ڕەنگی خۆر لە کاتی ڕۆژهەڵاتن و ئاوابووندا کە سەرەتا و کۆتایی خۆشەویستی شاعیر ئەگرێتە خۆ وەک کۆتایی نەهاتنی خۆرهەڵاتن و ئاوابوون خۆشەویستی لە

لای شاعیر بێ کۆتاییيە و هەردوو دەری لە خودی شاعیر داخستووە و لە نێوانیاندا ئەخولێتەوە، بێ لەوەی ڕەنگی سوور هێمای غیرە کردن و شۆڕش بەرپاکردنیش ئەگرێتە خۆی(٦). لەم بوارەدا ئەم ڕەنگە ئەبێت بەتاڵە بەنێک و بەشی سەرەوە و خوارەوەی وێنەکە ئەبەستێت بەیەکەوە، وەک لەو دیو پەردەوە بتکێتە خوارەوە و هێڵ بەهێڵ ناوی دیوان (ڕۆژان ئەڕوا و تۆ هەر خۆشەویستی منی) و ناوی شاعیر (فەرەیدون عەبدول بەرزنجی) و ساڵی لە چاپدان (١٩٨٣) بەڕەنگی خوێنینی شۆڕشگێڕی ئەکێشێ لە چوارچێوەی شوورەیەکدا کە بەڕەنگی ڕەش گەمارۆی هەرسێکیانی داوە. لەگەڵ وشەی (شیعر) کە بەتەنها لەناو ئەم شوورەیەدا بەڕەنگی ڕەش کێشراوە، وەک ڕەنگی قژی کیژ و دیواری ئەم شوورەیە ڕەشپۆشە(٧)، و شین و زایەڵەی خۆی ئەگێڕێت لە چاوەڕوانی خۆشەویستێکی گۆڕ ئاسادا کە هەرگیز ناگەڕێتەوە لە هەمان کاتدا ئەم وشەیە (شیعر) بەرامبەر ڕاڕەوێکی نیمچەکراوەی نەخشەی شوورەکە ڕاوەستاوە و تەنها دەنگی شیعرە بتوانێت بەم ڕاڕەوەدا ئاودیو ببێت و بگاتە (تۆ/ خۆشەویست) و وێنەی بکێشێ و کەلێنی ئاوارەبوونی پڕ بکاتەوە و ببێتە بریکاری خەیاڵی بۆی. هەر بەم بۆنەیەوە (شیعر) و (تۆ)ی خۆشەویست لە زۆر وێنەی هۆنراوەکاندا هاوشانی یەک ئەوەستن و ئەبن بەیەک و هەریەکیان ئەبێتە ئاوێنەی ئەوی تریان و (تۆ) وەک دوو توێی بەرگی ئەمسەر و ئەوسەری هۆنراوەیە لای خودی شاعیر:

(تۆ هۆنراوەی

هۆنراوە تۆی)(٨)

– هێڵی دووهەم (ناونیشانی دیوانەکە): لە هەمان ڕوانگەی پەیوەندی نێوان ناونیشان و دەقەوە کە لەمەوبەر ئاماژەی بۆ کرا، ناونیشانی دیوانەکە (ڕۆژان ئەڕوا و تۆ هەر خۆشەویستی منی) بێجگە لەوەی کە وەرگیراوە لە ناونیشانی هۆنراوەیەک لە

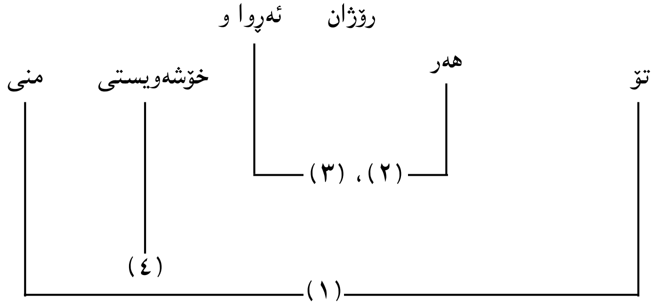

هۆنراوەکانی ناو دوو توێی دیوانەکە خۆی ئەتوانرێت چوار ئاستی سەرەکی کێشە و ڕووداو و کرۆکی هۆنراوەکان لەم ناونیشانەدا بدۆزرێتەوە «بێجگە لەوەی شێوەی (کەشی) نووسینی ئەم ناونیشانە دەقاودەق گونجاوە لەگەڵ ئاستی گۆڕاو نەگۆڕدا، (ڕۆژان ئەڕوا و) لەسەرەوەیە و وەک ئاوی کانییەک ئەجولێ و ئەڕوا (تۆ هەر خۆشەویستی منی) وەک زیخی بن ئاو جێگیر و نەگۆڕە».

١- لە ئاستی کەسایەتییەکانەوە: من/ تۆ

٢- لە ئاستی گۆڕاو نەگۆڕەوە: ڕۆژان ئەڕوا و/ تۆ هەر...

٣- لە ئاستی کاتەوە: ڕۆژان ئەڕوا...

٤- لە ئاستی بابەتەوە: خۆشەویستی...

خۆ ئەگەر بمانەوێت بگەڕێین بۆ ئاستی (شوێن) لەم بوارەدا وەک ئاستی پێنجەم. ئەوا ئەو شوێنانەی لەناو هۆنراوەکاندا هاتوون پەیوەستن بەکاتی کردارەکانی هۆنراوەکانەوە لە ناوەوە لەبەر ئەمەشە کات و شوێن لە یەک تەوەردا باسیان لێوەکراوە.

ئەم ئاستانە و ئەو هێمایانەی لێیان ئەوەشێتەوە چەند خولگەیەک پێک ئەهێنن کە ڕووداوەکان بەدەوریا چەند دووانەیەک (ثنائية) دروست ئەکەن، کە زۆربەیان لە ئاستی دووانەی (من/ تۆ)دا کە بنەمای سەرەکی سەرجەم ئەم ئاست و خولگە و دووانانەیە، ڕاستەوخۆ یا ناڕاستەوخۆ ئەسووڕێنەوە و پێوەی پابەندن.

بەرلەوەی بچینە ناو قوولایی ئەم چوار یان پێنج ئاستەوە کە پەیکەر و گۆشت و خوێنی ئەم باسە لەسەریان بنیات نراوە پێویستە ئاورێک لە بەشێکی کەی کەشی نووسینی دیوانەکە بدەینەوە.

– دوو توێی ئەم دیوانە (٦٣) لاپەڕەی نامیلکەیی (بچووکی) لێ ڕاخستووە و (٢٠) هۆنراوە نیشتەجێی ئەم نیشتمانەن، کاتی لەدایکبوونیان لە نێوان ساڵانی ١٩٧٧ - ١٩٨٣ دایە، بێجگە لە پێشەکییەک کە لە ژێر ناوی (چەپکێ سەرنج) دایە، لەگەڵ (چرپەیەک) دوای تێپەڕبوونی (٦) هۆنراوە لە دیوانەکە. سەرجەمی دێڕی هۆنراوەکان (٤٤٨) دێڕە بەشێوەی تازە نووسراون، تارادەیەکی زۆر دێڕی هۆنراوەکان کورتن و لە دەوری کێشی چوار بڕگەیی و دووجاکانی (١٢,٨) ئەخولێنەوە. لە ڕووی نووسینەوە تەختی سپی (نەنووسراو)ی لاپەڕەکان زاڵن بەسەر ڕەشی نووسراودا(٩)، وەکو بیانەوێت ڕۆشنایی ئاوات ببەخشن بەتاریکی چاوەڕوانی ئەو خۆشەویستەی کە لە تاریکستاندا ونە لە خودی شاعیر، جا نازانین چرای ئەم پەڵە سپییە ڕووناک ئامێزە

ڕووناک بینیی شاعیر دەرئەخات یان بەپێچەوانەوە بێ هیوایی لای شاعیر ئەیەوێت کلاوڕۆژنەی هیوا لەسەر ڕووی لاپەڕەکان دروست بکات، یان ئەشێ شاعیر بێزار بێت لە جەنجاڵی ژیانی کۆمەڵایەتی ئەمڕۆ کە خودی مرۆڤ تێیدا ونە بەهۆی چەند لایەنێکی داب و نەریتی کۆمەڵەوە خود بەئاواتەکانی ناگات و مافەکانی لێ زەوت ئەکرێت ئەمەش ئەبێتە هۆی نیگەرانی و خۆ ون کردنی، لەم ڕووەوە شاعیر ڕۆمانسییانە شەیدای کەشێکی کراوە و چۆڵە و ئەیەوێت بەتەنها خۆی و تۆ/ خۆشەویست پێکەوە بن و دەستی کەسیان نەگاتێ:

(... شیعر دەکەم بەپەرژین و
هەر چوار لاتی پێ دەتەنم
تا دەستی کەست نەگاتێ)(١٠)

– لە ڕووی کرۆکەوە سەرجەمی هۆنراوەکان بەدەوری یەک خولگەدا کە خولگەی خۆشەویستییە ئەخولێنەوە، لێرەدا ئەتوانرێت وەک دەربارەی شاعیری عەرەب (ابراهیم ناجی) وتراوە بوترێت (هەموو هۆنراوەکانی یەک هۆنراوەی خۆشەویستییە)(١١) بێجگە لە دوو هۆنراوە (دوو دیمەن) و (بەیادی گۆرانەوە)(١٢)، یەکەمیان بەئاسانی ڕەچاو ئەکرێت کە بەدەوری بابەتێکی دوور لە ئافرەت و خۆشەویستیدا ئەسووڕێتەوە، ئەم هۆنراوەیە وەک مووی بەر لووت وایە و بەزۆر خزێنراوەتە ناو دیوانەکەوە، ئەشێ هۆی ئەمەش بگەڕێتەوە بۆ کاردانەوەی هەستی یا نەستی شاعیر هەتا بەپێی ڕێبازێکی هونەری تاوانبار نەکرێت کە شاعیرێکی خودییە و هیچ ڕەنگدانەوەی ئێش و ئازاری کۆمەڵ لە هۆنراوەکانیدا دیار نییە، هەروەها هۆنراوەی دووهەمیان هەرچەندە ئافرەت بابەتی هۆنراوەکەیە بەڵام پەیوەندی نێوان (من و تۆ) جۆرێکی جیاوازە لە ڕستی ئەو خۆشەویستییە ئەپچڕێت کە سەرجەمی هۆنراوەکانی بەیەکەوە گرێ داوە. وا دەرئەکەوێت ئەزموونی ئەم هۆنراوەیە جیاوازە لەوانی تر و ئەزموونێکی سەرڕێیی و کاتییە هەروەکو ناونیشانی هۆنراوەکە دەری ئەخات (بەیادی گۆرانەوە)(١٣) کە لاساییە، بێجگە لە شیکردنەوەی ناوەوەی هۆنراوەکە کە لە شوێنی پێویستی خۆیدا لە لاپەڕەکانی داهاتوودا ڕوون ئەبێتەوە(١٤)، لەم بوارەدا هۆنراوەیەک ئەمێنێتەوە کە ئەتوانرێت بەدوو جۆر بخوێنرێتەوە، ئەویش هۆنراوەی (نامەیەکی کراوە بۆ خاتوو زین)ە(١٥) خوێندنەوەیەکیان بەرەو لای ڕامیاری مل ئەنێت و لەبەر کۆت و زنجیری سیاسی سەردەمی هۆنراوەکە نەیتوانیوە بەئاشکرا خۆی دەربڕێ و دەمامکی ئافرەتی پۆشیوە و چەند وێنەیەک پەردە لەسەر ئەم دەمامکە لا ئەدات وەک (عەشقێکی شێت منی کردۆتە

دەروێشی بیابانی سوور) یان (خۆشم ئەوێی وەک خۆشەویستی نالی بۆ شارەزوور) کە بەرەو سنگی خاکی نیشتمان ئەمان بات. خوێندنەوەی دووهەم لە جیهانی ئافرەت و خۆشەویستی دوور ناکەوێتەوە و ئەتوانرێ وێنەکانی هۆنراوەکە لەسەر هەمان ڕستی خۆشەویستی و ئافرەت بگیرسێنەوە. لەم بازنەیەدا تێک ئاڵانی نیشتمان و ئافرەت ئاشکرایە لە هونەردا و زەمینە بۆ ئەم خوێندنەوەیە خۆش ئەکات، بێجگە لە ناوی (خاتوو زین) وەک هێمایەک ئەم لایەنە تۆخ ئەکاتەوە و ئاماژەیە بۆ (مەم و زین)ی خانیی بەناوبانگ... بەم پێیە ئەگەر ئەم هۆنراوەیە بەبارە ڕامیارییەکەدا بخوێنرێتەوە ئەوا ئەو هۆنراوانەی جەدەلی بەردەوامی (من/ تۆ) ون ئەکەن ئەبنە سێ هۆنراوە لە دیوانەکەدا. یەکەم هۆنراوە (دوو دیمەن) خۆی لە خۆیدا بەتاڵە لە (من/ تۆ)(١٦) دووهەم هۆنراوە (بەیادی گۆرانەوە) تێیدا (تۆ) ئەبێت بەتۆیەکی سەرپێیی و ڕاگوزار، لە سێیەم هۆنراوە (نامەیەکی کراوە بۆ خاتوو زین)دا (تۆ) ئەبێت بەنیشتمان – هەرچەندە بەلای منەوە نەپچڕانی لە (تۆ)ی ڕەسەنی سەرجەم هۆنراوەکان پەسندترە – هەروەها ئەشێ لەم بوارەدا چەند هۆنراوەیەکی تریش هەبێت (تۆ) کەسێکی تر بێت، بەواتا (تۆ) یەک (تۆ) نەبێت لە سەرجەمی هۆنراوەکاندا لەگەڵ ئەمەشدا ئەتوانرێت بوترێت تەنانەت لەو دوو هۆنراوە جیاوازەشدا (بەیادی گۆران) و (نامەیەکی کراوە...) تۆی خۆشەویستی سەرەک ماک و کرۆکی هەموو تۆ جیا جیاکانە و شاعیر لەمانەدا وێنەی ئەو (تۆ) ڕەسەنە ئەبینێ و ئەمان ئەوی بەیاد دێننەوە. هەر لەبەر ئەمەیە ئەتوانرێت جەدەلی (من/ تۆ) ڕەچاو بکرێت لە سەرجەم هۆنراوەکاندا بۆ دیاریکردنی هەستی (بوون/ هەبوون) لەم دیالێکتیک و پەیوەندییە لە نێوان (من/ تۆ)دا.

(من/ تۆ) و بوون و هەبوون:(١٧)

لە فەرهەنگی شیعری ئەم دیوانەدا کۆی بەکارهێنانی (من) ئەکاتە (١٩٨) جار، و کۆی بەکارهێنانی تۆ (٢٤٨) جارە(١٨)، بەکارهێنانی (تۆ) زیاترە لە بەکارهێنانی (من) بەڕادەی (٥٠) جار، ئەمەش ئەوە دەگەیەنێت کە (تۆ) پتر کەشی هۆنراوەکانی پڕ کردۆتەوە، لەم ڕووەوە ئەگەر هاوسەنگی نێوان هەردووکیان بکەین بەنموونەی خۆشەویستی بوون (وجود)ی لەسەر ئەو بنەمایەی کە لە خۆشەویستی ڕاستیدا نابێت هیچ لایەک نە زاڵ و نە ملکەچی ئەوی تریان بێت، ئەوا پلەی خۆشەویستی شاعیر لە خاڵی نموونەیی دێتە خوارەوە بەرەو خۆشەویستییەکی (هەبوونی) لەبەر ئەوەی ڕێژە (نسبە)ی بەکارهێنانی تۆ لەگەڵ مندا یەکسان نییە و دەکاتە (١:١,٢٥٢).

بەکارهێنانی هەردوو وشە (من/ تۆ) ئەگەرچی خۆی لە خۆیدا نیشانەیە بۆ بوونی

دیاردەیەکی زەق و ئاشکرا لە فەرهەنگی شیعری هونەرمەندندا[١٩]، لەگەڵ ئەوەشدا بۆ گەیشتن بەمەبەستی دیاریکراوی چاپتەرەکان بۆچوونەکان لە ئاستی فەرهەنگی شیعریدا قەتیس نامێنن و ئەم پلەیە پەیوەستە بەپلەیەکی ترەوە وشەکان لە ئاستی دەستەواژە و ڕستەکاندا خۆیان ئەبیننەوە و وێنەی شیعری و سێبەری واتا پێک ئەهێنن کە ئەم ئاستەش بەرەو ئاستێکی قووڵتر شۆڕ ئەبێتەوە کە بارە دەروونی و فەلسەفییەکە ئەگرێتەوە، لە میانەی ئەم ئاستانەی کە تێک ترنجاون و لە یەکتردا تواونەتەوە، بۆچوونی ئەم لێکۆڵینەوەیە و تێڕوانین (رؤية)ی شێوە و ناوەڕۆک لە یەک ڕوودا ئەخوێنێتەوە و لە یەکیان دانامالێ، دوای ئەوەی فەرهەنگی شیعری دیاردەی زەقی دوانەی (من/ تۆ) دروست ئەکات، لە هەمان کاتدا ئەم دیاردە سەرنج ڕاکێشە، لە ئاستی ڕستەکاندا، ڕستەی داخوازی ئەبێتە دیاردەیەکی تر و جاروبار ئەم ڕستە داخوازییانە ڕستەی مەرجیش ئەگرنە خۆیان[٢٠]، ئەم دوو ئاستە (فەرهەنگ و ڕستە) تێکەڵ بەیەک و لەسەر یەک هێڵ واتا و هێمای وێنە شیعرییەکان ئەکێشن و جۆری خۆشەویستی و پەیوەندی نێوان (من/ تۆ) لە ناخی شاعیردا دەرئەخەن.

بەر لەوەی بچینە ناو قووڵایی ئەم پەیوەندییە بەشێوەیەکی گشتی ئەوەی یارمەتیمان ئەدات بۆ گەیشتن بەم پەیوەندییە و دەرخستنی، شێوازی داخوازییە لە ڕووی ڕەوانبێژییەوە کە ئاماژە بۆ بارە دەروونی و فەلسەفییەکە ئەکات ئەویش لە بازنەی ویستی خود (ارادة الذات)دا و خود هێنانەدی (تحقيق الذات)دا ئەخولێتەوە[٢١].

لە تێکەڵەی ئەم ئاستانەدا لەسەر بناغەی ئەو واتایانەی ڕستە داخوازییەکان ئەیبەخشن بۆ دیاریکردنی پەیوەندی نێوان داواکەر و داوالێکراو کە سەرجەم لە سێ واتادا کۆ ئەبنەوە:

١- فەرمان، لە گەورەوە بۆ بچووک.

٢- تکا، لە بچووکەوە بۆ گەورە.

٣- داوا، لە نێوان دوو هاوشاندا.

هەرچەندە جیاکردنەوەی ئەم سێ واتایە لە یەک - کاتێ کە داوەکەر و داوالێکراو ناگۆڕێت - کارێکی گرانە لەبەر ئەوەی داوالێکراو (تۆ) یەک کەسە و سێ کەسی پلە جیاواز نییە، بەڵام ئەم تاقە کەسە سێ حاڵەتی جیا جیا وەرئەگرێت لە هەست و خودی شاعیردا، واتە هەڵوێستی خود لە ڕووی دەروونییەوە بەرامبەری ئەگۆڕێت جارێک هەست بەملکەچی و جارێک هەست بەگەورەیی و جارێک هەست بەهاوشانی ئەکات بەرامبەر بە(تۆ)، لەگەڵ ئەم گرانییەدا لەبەر ڕۆشنایی شێواز و وێنە شیعرییەکاندا تا

ڕادەیەکی کەم یا زۆر ئەتوانرێت پەردە لە ڕووی خۆشەویستی هەڵبدرێتەوە و سێ جۆر لە پەیوەندی نێوان (من/ تۆ) دیاری بکرێت:

١- خۆشەویستی زایەندی / سێکسی (الحب الجنسي).

٢- خۆشەویستی سۆزی / دەروونی (الحب العاطفي).

٣- خۆشەویستی بوونی / ئارایی (الحب الوجودي).

ئەگەر ئەم دوو پۆلێن کردنە، پۆلێنی واتای داخوازی و جۆری خۆشەویستی ببەستن بەیەکەوە، ئەوا جۆری یەکەم (فەرمان) و جۆری دووهەم (تکا) لە حاڵەتی جیا جیادا هەردوو جار جار لە دەوری خۆشەویستییە سێکسییەکە ئەسووڕێنەوە و جارجاریش لە دەوری دەروونییەکە، ئەم دوو خۆشەویستییە بەشێوەیەکی گشتی ئەکەونە بازنەی (هەبوون)ەوە بەڵام جارجاریش بەشێک لە خۆشەویستییە دەروونییەکە هەڵئەکشێت بۆ ئاستی (بوون)، جۆری سێهەم (داوا) ئەکشێ بەرەو خۆشەویستییەکی بوونی کە بێگومان لە بازنەی (بوون)دا خۆی ئەبینێتەوە. هەروەک دەربارەی ڕستە داخوازییەکان وترا کە جیاکردنەوەیان کارێکی گرانە، جیاکردنەوەی ئەم سێ جۆر خۆشەویستییە و پەیوەندی نێوان (من/ تۆ)ش کارێکی گرانە لەبەر تێکەڵ بوونیان بەیەک، لە هەستی شاعیردا لە یەک کاتدا یان پەیوەندی نێوان (من/ تۆ) خێرا ئەگۆڕێت لە بارێکەوە بۆ بارێکی تر.

لەسەر ئەم بنەمایانە ئەگەر بکەوینە شەن و کەو کردنی هۆنراوەکان لە هەردوو لایەنی (بوون/ هەبوون)ەوە:

- لە ئاستی (هەبوون)دا، خودی شاعیر (تۆ) وەک کەرەسەیەک بەکاردێنێت بۆ چێژوەرگرتن، چ ئەو چێژە سێکسی بێت یان ویستی خودی خۆی پێ بێنێتە دی. لە بواری چێژە سێکسییەکەدا (تۆ)ی کەرەسە زیاتر لە (تۆ)ی خۆشەویستی ڕەسەنی شاعیر جیا ئەبێتەوە، نموونەی ئاشکرا بۆ ئەم بابەتە هۆنراوەی (بەیادی گۆرانەوە)یە، شان بەشانی جیابوونەوەی (تۆ)ی ڕەسەنی سەرجەم هۆنراوەکان، (من)ی شاعیر لە (خود) جیا ئەبێتەوە و لەناو کۆمەڵدا (ئەو لاوانەی لەسەر ڕێتان)دا ئەتوێتەوە و خۆی ون ئەکات:

(**ئەو لاوانەی** لەسەر ڕێتان
دڵیان مشتێ گۆشت و خوێنە
منیش وەکو **ئەو لاوانە**